

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 726:27-523.46:728.81(497.4Rajhenburg)"11"

Prejeto: 5. 8. 2013

Mija Oter Gorenčič

univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, univ. dipl. profesorica slovenskega jezika, dr. znanosti s področja umetnostne zgodovine,
znanstvena sodelavka, docentka na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: moter@zrc-sazu.si

Romanska kapela in stavbna plastika na gradu Rajhenburg

IZVLEČEK

V članku sta obravnavani romanska grajska kapela in ohranjena romanska stavbna plastika na gradu Rajhenburg. Predstavitvi in oceni dosedanjih zapisov sledita slogovna in datacijska analiza, ki temeljita na primerjavah s spomeniki v širšem srednjeevropskem prostoru. Čeprav je dvotravejna zasnova z apsidalnim pomolom v (grajski) arhitekturi precej pogosta, bi se pri zasnovi rajhenburške kapele lahko zgledovali po mlajši breški kapeli, ki so jo Rajhenburški bržčas poznali. Breška kapela pa rajhenburški ni mogla biti vzor pri zasnovi oboka z delilnimi loki v povezavi z oblikovanjem členitve notranjih sten. Med rajhenburško romansko stavbno plastiko, ki je bila izklesana še v 12. stoletju, lahko umestimo skromne ostanke okrasja v kapeli, v palacij vodeči polkrožni portal in luneto z geometrično-vegetabilnim okrasjem.

KLJUČNE BESEDE

Brestanica, Rajhenburg, arhitektura, stavbna plastika, grajska kapela, romanika

ABSTRACT

ROMANESQUE CHAPEL AND ARCHITECTURAL SCULPTURE IN THE RAJHENBURG CASTLE

The paper discusses the Romanesque castle chapel and the preserved Romanesque architectural sculpture in the Rajhenburg Castle. The presentation and evaluation of the already published scholarly findings are followed by a stylistic and dating analysis based on comparisons with monuments in the broader Central European area. Even though the two-bay layout with an apsidal east end in (castle) architecture is quite frequent, the Rajhenburg chapel could have been designed on the model of the younger chapel at Friesach (Austria), which was most probably known to the lords of Rajhenburg. However, the latter could not have inspired the design of the vault of the Rajhenburg chapel linked to the design of its interior walls. The Rajhenburg Romanesque architectural sculpture, produced in the 12th century, includes modest remnants of decorations in the chapel, a semi-circular portal leading to the palatium, and a lunette with geometric vegetal decoration.

KEY WORDS

Brestanica, Rajhenburg, architecture, architectural sculpture, castle chapel, Romanesque art

Romanska kapela na gradu Rajhenburg je bila v strokovni literaturi že deležna pozornosti. Doslej so jo obravnavali Ivan Stopar, Dušan Kramberger in Patrick Schicht, v pričujoči publikaciji pa ji v okviru analize stavbnega razvoja gradu pozornost namenja tudi Igor Sapač. Stopar, ki je bil poleg ob nepričakovanem odkritju kapele, je prvi objavil podatke o najdbi in prvi podal tudi rekonstrukcijo kapele,¹ s katero se je nato v delu svoje magistrske naloge ukvarjal Dušan Kramberger.² Bistvena razlika v njihovih tezah je pri vprašanju prvotnega oboka. Po Stoparjevem mnenju je bila romanska kapela obokana, po Krambergerjevi oceni pa jo je pokrival raven tramovni strop. Avstrijski raziskovalec Patrick Schicht je v svoji analizi kapele podprl tezo o oboku in prispeval tudi krajšo datacijsko in slogovno-primerjalno analizo,³ kar velja tudi za prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji. Rajhenburški romanski stavbni plastiki pa je bilo doslej v strokovni literaturi namenjenih le nekaj besed, in sicer s strani vseh štirih že omenjenih avtorjev,⁴ Jožeta Curka⁵ in Alenke Železnik,⁶ sama pa sem se ji deloma posvetila v svoji doktorski disertaciji.⁷ Stavbne raziskave med nedavno obnovo gradu so pokazale, da sta romanska kapela in stavbna plastika na gradu Rajhenburg potrebni kritične ocene dosedanjih zapisov in vnovične celostne, datacijske in slogovno-primerjalne analize, kar je tudi namen pričujočega prispevka, v katerem se bom najprej posvetila kapeli in zatem še stavbni plastiki.

Romanska kapela

Romanska kapela je bila nenadejano odkrita konec decembra 1979,⁸ v devetdesetih letih prejšnjega

stoletja pa je bil odkrit še njen vrhni del.⁹ Locirana je v prvem nadstropju pravokotnega stolpa v jugovzhodnem vogalu grajskega kompleksa poleg poznogotske kapele.¹⁰ Čeprav je bila stavbna lupina kapele ob odkritju slabo ohranjena (uničen strop oz. obok, odbiti oz. zaradi poznejših posegov močno poškodovani stavbni členi s stavbno plastiko, odklesana apsida, predelana okna ter vrata idr., sl. 1), je (bilo) vseeno mogoče dokaj zanesljivo rekonstruirati originalno zasnovo.¹¹ Kapelo (sl. 2) lahko opišemo kot enoladijski pravokoten prostor, ki se je na vzhodu končeval z med zadnjo obnovo rekonstruirano¹² polkrožno¹³ apsidno (sl. 3), konzolno segajočo čez ravnilno zunanje stene; venčnega zidca na zunanji strani domnevno ni imela. Apsida je v notranjščini okoli 30 cm dvignjena nad nivo domnevno originalnega lesenega poda. Na vzhodni steni je levo in desno ob apsidalni niši po ena manjša polkrožna vdolbina, ki je bila v uporabi za liturgične potrebe.¹⁴ Notranji vzdolžni steni v kapeli sta členila po dva klesana delilna loka (nem. *Schildbogen*), vzhodno in zahodno steno pa je členil po en enako zasnovan delilni lok s temenom na višini temen delilnih lokov na severni in južni steni. Loki, ki so bili na poškodovanih mestih med zadnjimi posegi obnovljeni, so se na sredini severne in južne stene ter v vogalih kapele iztekali na pravokotne pilastre, s čimer se je na steni ustvarjal vtis slepih arkad.¹⁵ Na sredini

1 Stopar, *Brestanica*, str. 83–84. Nadaljnje objave: Stopar, *Gradovi*, str. 184; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 98–99; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 201–202; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 62–63, 65.

2 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 19–35; povzetek objavljen v Kramberger, *Gradovi*, str. 65–69.

3 Schicht, *Die Festung*, str. 576–581; Schicht, *Bollwerke*, str. 231–236.

4 Stopar, *Razvoj*, str. 48–49; Stopar, *Krško*, str. 141, 143–144; Stopar, *Brestanica*, str. 81, 83–85; Stopar, *Gradovi*, str. 184; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 97–100; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 199; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63, 65; Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 19–35; Kramberger, *Gradovi*, str. 65–69; Schicht, *Die Festung*, str. 574, 576–581; Schicht, *Bollwerke*, str. 230–235; Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 62, 64; Sapač, *Ukročena lepota*, str. 91, 92; gl. tudi prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji. Na katere kamnoseške kose, ki bi utegnili izvirati iz 12. ali 13. stoletja, je mislil Janisch, *Lexikon*, str. 662, ni jasno.

5 Curk, *Brestanica*, str. 135, 138.

6 Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 62, 64.

7 Oter Gorenčič, *Romanska in zgodnjegotska arhitekturna plastika*, str. 98–103.

8 Gl. *Brestaniški grad*, str. 28; Stopar, *Brestanica*, str. 83; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 98; prim. Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 62.

9 Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 62; Kramberger, *Gradovi*, str. 65; Sapač, *Ukročena lepota*, str. 91, op. 33.

10 O gradnji kapele gl. Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 21–22; Kramberger, *Gradovi*, str. 66; prim. Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 63; Sapač, *Ukročena lepota*, str. 91–92.

11 O tezi, da je kapela segala v višino dveh etaž, gl. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63; in prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

12 O problematiki rekonstruiranih delov kapele gl. prispevek Igorja Sapača.

13 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 23, 24; in Kramberger, *Gradovi*, str. 66, 67, navaja, da je prostor za 34 stopinj obrnjen proti jugu in da je bila apsida v tlorisu »nekoliko zaprta, podkvast«. Da je bila apsida podkvaste oblike, piše tudi Stopar, *Brestanica*, str. 83; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 99; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 201; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63. Računalniške meritve in izrisi med obnovitvenimi deli so pokazali, da je bila apsida skoraj popoln polkrog (odstopanja je za 18 cm) – za podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču.

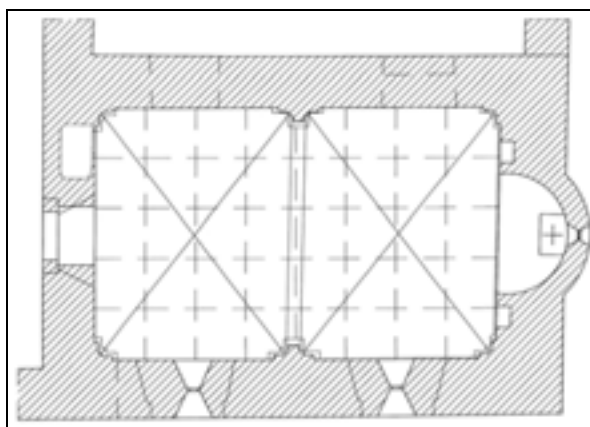
14 Med zadnjo obnovo je bila v vzhodnem delu severne stene zazidana niša, v zvezi s katero je Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 28, pomislil, da bi bila lahko zasnovana že v romaniki in pozneje povečana. Če bi bila na tem mestu že prvotno, bi lahko po njegovem mnenju služila za paramente, lahko pa bi šlo za ostanek armarija za hranjene knjig in listin. Kot se je pokazalo med obnovitvenimi deli, je bil na tem mestu novejši prehod. Če bi bila na tem mestu kdaj niša, bi bila lahko le ožja od prehoda, kar pa danes ni več preverljivo. Za primere niš v vzdolžnih stenah kapele gl. npr. Stevens, *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str. 237, 238; Stevens, *Burgkapellen*, str. 167.

15 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 26; in Kramberger, *Gradovi*, str. 67, navaja, da lok, katerega površina je poravnana s površino zidu nad njim, tako kot »vogalne lizene« iz ravnine spodnjega zidu izstopa 8 cm.

Sl. 1: Rajhenburg, romanska grajska kapela, pogled proti zabodu pred obnovo (foto: Mija Oter Gorenčič).

severne in južne stene so vidni sledovi in ostanki nekdanjih polstebrov, v vogalih kapele in ob obeh polstebrih pa sledovi in ostanki nekdanjih služnikov. Po mnenju Dušana Krambergerja je kapelo pokrival raven tramovni strop, saj naj bi ležišče za oprogo nad sredinskima slopoma ne bilo tako jasno, da bi smeli domnevati obstoj oboka, poleg tega po njegovi oceni ni pravih sledov obočnih pet v vogalih prostora ali razločnejših odtisov na bočnih stranicah (sl. 4).¹⁶ Nasprotno sta Ivan Stopar¹⁷ in Patrick Schicht¹⁸ že pred zadnjo obnovo kapele, med katero so se odločili za izvedbo oboka, menila, da je bil prostor že v romaniki obokan (sl. 5). Tudi po mojem mnenju je bila kapela prvotno obokana. Temu v prid govorijo mdr. dvotravejna zasnova kapele s členitvijo sten z delilnimi loki s pilastri, služniki in polstebroma. Kolikor lahko ocenimo po ohranjenem stanju, je obok na dve poli na sredini delila oproga pravokotnega profila, ki je slonela na dveh polstebrih; sodeč po ohranjenem baznem nastavku na severni steni kapele, je bil vsaj ta polsteber okroglega profila. Na podlagi mer služnikov lahko domnevamo, da obok ni bil križnorebrast, marveč najverjetneje križnogrebenast, kakršen je zdaj tudi izveden. Po oceni Ivana Stoparja¹⁹ in Patricka Schichta²⁰ so bili služniki polkrožnega profila,²¹

Sl. 2: Rajhenburg, romanska grajska kapela, tloris (rekonstrukcija Igorja Sapača).

¹⁶ Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 26, 27, 30, 34; Kramberger, *Gradovi*, str. 67–68.

¹⁷ Gl. Stopar, *Brestanica*, str. 83; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 99; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63.

¹⁸ Schicht, *Die Festung*, str. 577; Schicht, *Bollwerke*, str. 232, 235.

¹⁹ Stopar, *Brestanica*, str. 83; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 99; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63.

²⁰ Schicht, *Die Festung*, str. 577; Schicht, *Bollwerke*, str. 231.

²¹ Stopar, *Brestanica*, str. 83; in Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 99, ob tem nejasno navaja, da so se obočne kape na sredini vzdolžnih sten opirale na »že omejenjena stebra [na katera se je opirala oproga, op. a.], stebra in služniki pa so obenem nosili tudi kamnitne, klesane obstenske loke, na katerih je slonel obok«. Prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63: »Obočne kape so slonele v vogalih na tankih polkrožnih služnikih, ki so skupaj z obema stebroma nosili tudi klesana kamnite obstenske loke.« Prav tako je nerazumljiv zapis pri Stopar, *Gradovi*, str. 184 (enako Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 201), kjer navaja, da so v kapeli ohranjeni »ostanki obstenskih pilastrov z bazami in kapiteli, ki so nosili pravokotne profilirane obočne oproge«. Oproga je bila dejansko le ena, pilastri z ohranjenimi ostanki baz so nosili delilne loke, na služnike pa so se iztekali obočni grebeni.

Sl. 3: Rajhenburg, romanska grajska kapela, pogled proti vzhodu po obnovi (foto: Igor Sapač).

Dušan Kramberger pa je o tem zapisal le, da je »v vertikalnem kotu lizene [...] moral biti nekaj četrtkrožni ali kvadratni stebriček«.22 Ker podstavki baz služnikov merijo le okoli 5 x 5 cm, menim, da so bili služniki kvadratnega in ne polkrožnega profila. Kolikor lahko sodimo danes, so tako pilastrski kakor tudi služniki in polstebra imeli baze in kapitele z nakladami. Členitev sten s pilastrski pravokotnega profila, na katere so se iztekali delilni loki, vitkimi služniki, na katere so se naslanjali grebeni obočnih kap, in obema polstebroma, na katera se je iztekala obočna oproga, dokazuje izjemno kvaliteto v oblikovanju stavbne lupine. Kapela, ki je bila morda prav tako gotška posvečena sv. Nikolaju,23 prvotno domnevno ni bila polihromirana.24 Koliko sta bili temeni obočnih pol povišani, danes ni več mogoče nesporno ugotoviti.25

Koliko je bilo v kapeli oken, ne vemo, saj je bil prvotni apsidalni pomol porušen, ostala okna pa v poznejših stoletjih predelana. Med zadnjo obnovo so se odločili za izvedbo treh oken, in sicer enega v osi apsida ter dveh visoko v južni steni. Dušan Kramberger je menil, da je bilo v apsidi dvojje oken: sredinsko, ki »je v romanski apsidi skoraj obvez-

no«,26 in bočno v južni apsidalni steni, na katerega je sklepal na podlagi fragmenta »lepo klesane odprtine« z ostankom spodnjega roba in stranske ravnine.27 V južni steni je prav tako domneval obstoj dveh okenc, saj ju »že iz funkcionalnih razlogov na tem mestu pričakujemo«.28 Med zadnjimi obnovitvenimi deli se je pokazalo, da v bočni steni apsida romanskega okenca ni bilo,29 ohranjeni romanski zid na severni steni kapele pa potrjuje, da na tej strani prav tako ni bilo oken. Obsežna raziskava

Sl. 4: Rajhenburg, romanska grajska kapela, rekonstrukcija Dušana Krambergerja (Kramberger, Gradovi).

22 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 26, ki na tej strani tudi piše, da »lizene opirajo nastavke oboka«, namesto – pravilno – delilnega loka.

23 Za to domnevo gl. prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

24 Gl. *Brestaniški grad*, str. 31–32; prim. Schicht, *Bollwerke*, str. 233.

25 Igor Sapač na podlagi primerjav iz okoli leta 1200 domneva, da sta bili temeni okoli 40 cm višje od temen obstenskih lokov, gl. njegov prispevek v pričujoči publikaciji. Ob tem želim dodati, da ravno poznavanje višine temena lahko vpliva na datacijo, zato bi bilo potrebno najprej vedeti, koliko sta bili temeni povišani, in šele nato iskati primerjave.

26 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 24; Kramberger, *Gradovi*, str. 67.

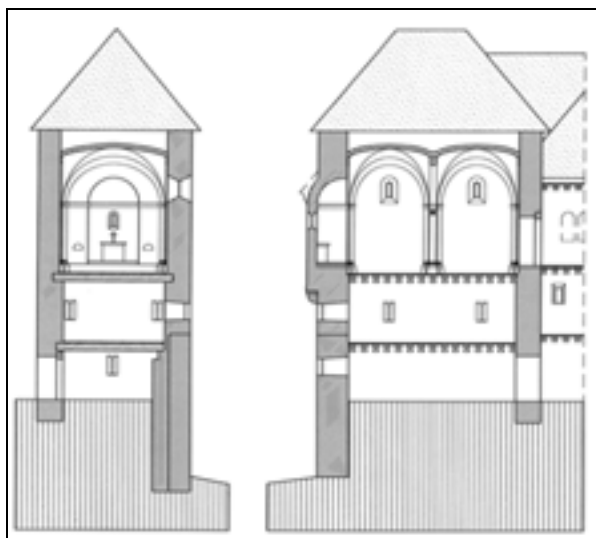
27 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 24; Kramberger, *Gradovi*, str. 67; prim. Schicht, *Die Festung*, str. 578; Schicht, *Bollwerke*, str. 233.

28 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 30.

29 Za podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču.

Sl. 5: Rajhenburg, romanska grajska kapela, rekonstrukcija Ivana Stoparja (Stopar, *Za grajskimi zidovi*).

Sl. 6: Rajhenburg, romanska grajska kapela, prečni in vzdolžni prerez (rekonstrukcija Igorja Sapača).

grajskih kapel v Dolnji Avstriji, ki jo je leta 1985 izdelal Erich Lehner, je sicer pokazala, da je bila vzhodna osvetlitev v »pravilno«³⁰ orientiranih grajskih kapelah tako rekoč obvezna, južna je bila, kjer je bilo to konstrukcijsko in stavbno mogoče, prav tako izvedena skoraj vedno, na severni strani so bila okna le redko, na zahodni pa skoraj nikoli.³⁰ Glede na dvotravelno zasnovo prostora pa tudi dveh lin v prostoru pod kapelo se v Rajhenburgu zdi dvoje romanskih oken v južni steni najverjetnejša rekonstrukcija, kar velja tudi za eno polkrožno okno v osi apside (sl. 6), čeprav se je potrebno zavedati, da dokazov za točno lego in natančno obliko oken nimamo. Zlasti v apsidah so poznane tudi drugačne

rešitve, kot je le polkrožno okno v osi kapele,³¹ kar ne nazadnje dokazuje že sicer nekoliko mlajša apside romanske kapele v Podsredi.³²

Kako je bilo z vhomom v kapelo, ne vemo točno. Med zadnjo obnovo je bil v zahodni steni odkrit fragment preprostega pravokotnega ostenja z živim robom in ravno preklado, ki je bil interpretiran kot ostanek nekdanjega romanskega portala,³³ na podlagi katerega so se odločili za izvedbo zahodnega portala v osi apside; na zahodni steni je bila tako pred tem (zazidana) mlajša vratna odprtina, ki so jo med posegi zmanjšali, domnevno mlajši prehod v zahodnem polju severne stene pa so zazidali, saj na tem mestu niso našli nobenih ostankov srednjeveškega oz. romanskega prehoda.³⁴ Po ugotovitvah Ericha Lehnerja o dolnjeavstrijskih grajskih kapelah, ki pa jih bržkone vsaj v osnovi lahko apliciramo na širši geografski prostor, so glavni portali v grajske kapele veliko manj predvidljivi, kot so npr. okenske odprtine. Njegova raziskava je pokazala, da portal v grajsko kapelo celo v večini primerov sploh ni tam, kjer bi ga najprej pričakovali, torej nasproti oltarju, in da je veliko pogostejši vhod v eni od vzdolžnih sten, in sicer ne le v primerih, ko je to povezano s prostorskimi danostmi, marveč tudi, ko ni nobenih ovir za portal v zahodni steni. Kjer je portal vendarle v zahodni steni, je največkrat postavljen v osi in redkeje izven nje.³⁵ Portali v kapele so v večini primerov preprosti, a vendarle praviloma bogateje oblikovani kot drugi vhodi znotraj grajskega kompleksa, saj opozarjajo na sakralni prostor za njim, a so kljub temu le izjemoma posebno profilirani ali obogateni s stavbnoplastičnim okrasjem.³⁶ V romanih se poleg polkrožnih vhodov pojavljajo tudi povsem neokrašene odprtine z ravno preklado,³⁷ kakršna je bila morda tudi v Rajhenburgu.

³⁰ Lehner, *Burgkapellen*, str. 75–76.

³¹ Gl. npr. Lehner, *Burgkapellen*, str. 333; Stevens, *Burgkapellen*, str. 211, 212.

³² Gl. Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 89, 91; Stopar, *Gradovi*, str. 149–150, 152–153; Stopar, *Grad Podsreda*, str. 37–47, 81–85; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 172–173; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 65.

³³ Za podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču.

³⁴ V *Brestaniški grad*, str. 31, je navedeno, da je »v novo prebitem prehodu [iz gotske, op. a.] v romansko kapelo ostanek profiliranega kamnitega loka«, vendar iz tega zapisa ni jasno, ali naj bi šlo za romanski, gotski ali še mlajši lok. Ivan Stopar (*Stopar, Krško*, str. 143; Stopar, *Brestanica*, str. 84; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 100) piše, da so v severozahodni steni ohranjeni fragmenti romanskega portala, ki romansko kapelo povezuje s pevsko emporo gotske kapele. Med zadnjo obnovo niso bili vidni ne profiliran kamniti lok ne ostanki romanskega portala – za podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču. Na kaj se nanaša zapis pri Stopar, *Gradovi*, str. 184 (enako Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 201), da je v kapeli ohranjen »polkrožni romanski vhodni portal«, ni jasno.

³⁵ Lehner, *Burgkapellen*, str. 70; gl. tudi Ernst, *Aspekte*, str. 120.

³⁶ Lehner, *Burgkapellen*, str. 71.

³⁷ Prav tam.

Vsi, ki so doslej pisali o kapeli, so upravičeno mnenja, da gre za izjemno kakovostno arhitekturno stvaritev. Ivan Stopar je ocenil, da »bogato kamnoseško oblikovani detajli« kapelo uvrščajo »v vrh umetnostno-arhitekturnih dosežkov na Slovenskem v obdobju romanike«³⁸ in jim »le stežka postavimo kaj enakovrednega ob bok«.³⁹ Dušan Kramberger je mdr. izpostavil, da se vsa razmerja v kapeli izjemno natančno približujejo razmerju zlatega reza oz. njegovim racionalnim aproksimacijam v Fibonaccijevem zaporedju,⁴⁰ iz česar sledi, da je bil prostor izjemno skrbno načrtovan že od začetka. Opozoril je tudi, da so stiki med kamni izdelani natančno in zafigurirani s tanko črto fine apnene malte⁴¹ in da je bila kapela nedvomno zgrajena z veliko oblikovalsko ambicijo.⁴² Tudi Igor Sapač in Alenka Železnik sta zapisala, da je romanska kapela za slovenski prostor izjemno kvalitetno oblikovana.⁴³ Natančna izvedba gradnje in bogata arhitekturna členitev prostora pričata o pomembnosti kapele in ne nazadnje potrjujeta, da je bil rajhenburški grad kot celota reprezentativno oblikovano upravno oporišče salzburške nadškofije na najjužnejšem območju njihovih posesti.⁴⁴

Dušan Kramberger je v zvezi z umestitvijo kapele v širši srednjeevropski prostor zapisal, da bi bilo kapelo potrebno »najprej sistematično primerjati z gradnjami, ki jih je na salzburškem ozemlju izpeljal Konrad I. v času svojega nadškofovanja v letih 1131–1147, še prav posebej s tisto na gradu Tirol na Južnem Tirolskem«.⁴⁵ Tamkajšnja kapelo naj bi z rajhenburško povezoval »podoben položaj znotraj gradu, to je tik ob palaciju«.⁴⁶ Grad Tirol sta omenila tudi Igor Sapač in Alenka Železnik. Zapisala sta, da bo potrebno za kapelo pripraviti natančne primerjalne študije, in ob tem posebej opozorila na gradove Tirol, Seggau pri Lipnici in Ptuj, ki »jih je prav tako dal prezidati salzburški nadškof Konrad«.⁴⁷ Ob tem je potrebno zapisati, da primerjava z grajskima kapelama v Lipnici in na Ptujju ni mogoča, saj o njiju ni znanega nič oprijemljivega,⁴⁸ o

gradu Tirol pa povedati, da salzburški nadškof Konrad I., ki je regiral med 1106 in 1147 in torej ne med 1131 in 1147, kot piše Kramberger,⁴⁹ tam ni izpeljal nobene gradnje, prav tako tega gradu ni dal prezidati.⁵⁰ Napačen podatek morda izvira iz nepravilnega branja pisnega vira *Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis*, v katerem kronist, domnevno prošt Henrik I. iz Garsa († okoli 1173),⁵¹ mdr. piše, da je dal nadškof Konrad I. zgraditi oz. na novo pozidati gradove Lipnica, Ptuj in Rajhenburg kot obrambo pred Ogri, potem ko je z njimi že sklenil mir.⁵² Nadškof Konrad I. naj bi dal mdr. pozidati tudi grad Kropfsberg na Tirolskem⁵³ in torej ne gradu Tirol na Južnem Tirolskem. Sosednje reprezentativne dvorane in kapele, ki ga kot primerjalni stavbni koncept omenja Kramberger, pa ne more biti (edini) razlog za povezovanje Rajhenburga z gradom Tirol. Aksialna navezava reprezentativne dvorane in kapele, ki sta bila najimenitnejša in najbogateje oblikovana dela gradu,⁵⁴ je bila namreč standard v visokosrednjeveški grajski arhitekturi. Patrick Schicht je kot rajhenburški posebno sorodne topogledne arhitekturne rešitve izpostavil sicer tudi Tirol, a zraven še nekaj gradenj iz druge tretjine 12. stoletja, in sicer Hradschin, Kaiserslautern in Münzenberg.⁵⁵ Primerov je dejansko še več, saj so takšne zasnove zelo pogoste. S povezavo reprezentativne dvorane in kapele so namreč v gradovih prevzeli arhitekturni princip, ki so se ga v otonskih pfalcah in celo samostanskih naselbinah posluževali od prve četrtine 11. stoletja, v visokoplemiških profanih gradnjah pa mu lahko zanesljiveje sledimo od druge tretjine 12. stoletja dalje.⁵⁶ Tudi arhitekturna zasnova kapele na gradu Tirol iz leta 1138 z rajhenburško ni primerljiva, saj je bil to sicer pravokoten, a neobokan

38 Stopar, *Brestanica*, str. 84; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 99.

39 Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 72, op. 4.

40 Gl. Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 31; Kramberger, *Gradovi*, str. 68.

41 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 25.

42 Prav tam, str. 34.

43 Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 62; Sapač, *Ukročena lepota*, str. 91, op. 33.

44 Prim. Schicht, *Bollwerke*, str. 229.

45 Kramberger, *Gradovi*, str. 68; enako Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 32.

46 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 32.

47 Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 64–65; enako Sapač, *Ukročena lepota*, str. 90–91.

48 Za Lipnico gl. Amon, *Schloss*, str. 34; Christian, Hebert, Kaindl, Ruhri, Schwarz, Zechner, *Schloss*, str. 67, 163; Schicht, *Bollwerke*, str. 244, 302; Moravi, *Burgen*, str. 13–14, 20. Za Ptuj gl. Schicht, *Bollwerke*, str. 222; prim. Stopar, *Območje Maribora in Ptuja*, str. 102 (s starejšo literaturo).

49 O Konradu I. gl. Zelling, *Erzbischof, Weinfurter, Salzburger Bistumsreform*; Sausser, *Kirchenlexikon*, stolp. 430–432; Wiedl, *Lebensbilder*, str. 63–82; Ortner, *Salzburgs Bischöfe*, str. 80–84.

50 Za grad Tirol gl. literaturo, navedeno v op. 57 (z nadaljnjo bibliografijo).

51 Hofmann, *Auxilia Historica*, str. 176–180.

52 *Vita Chunradi*, str. 75: /.../ Libnice a fundamento edificare coepit, sed imperfectum dereliquit; ideoque plus in robore militum quam ex se firmitatis habet. Bethowe antiquum extitit castrum, sed dirutum multis temporibus, atque ab illo, sicut hodie cernitur, reedificatum est. Richenburch a novo edificavit. Haec tria castra super Ungaros edificavit post compositum inter se et illos foedus amicitiae, hac intentione et providentia, ut si forte contingeret illos iuxta naturalem inconstantiam fidem violare, marchia castris super loca congrua dispositis munita, repugnandi haberet ausum et copiam. /.../

53 Gl. *Vita Chunradi*, str. 75; gl. tudi Schicht, *Bollwerke*, str. 273.

54 Stevens, *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str. 359; Stevens, *Burgkapellen*, str. 254.

55 Schicht, *Die Festung*, str. 580; Schicht, *Bollwerke*, str. 235, gl. tudi str. 200, 202, 215. Za praški grad gl. npr. tloris pri Durdik, Chotěbor, *Schloß*, str. 198–200, 202; za Münzenberg gl. npr. tloris pri Jost, *Burgruine*, str. 3.

56 Bitschnau, Hauser, *Tiroler Heimat*, str. 11; Bitschnau, Hauser, Mittermair, *Schloss*, str. 223.

Sl. 7: Zgornja Draga, cerkev sv. Martina, notranjščina proti vzhodu (foto: Mija Oter Gorenčič).

prostor s polkrožno apsidno, zgrajen na temeljih manjše starejše kapele v osnovi enakega tlorisa iz okoli leta 1100⁵⁷ in okoli leta 1270 spremenjen v dvonadstropnega. V kapeli izstopa predvsem z reliefi bogato okrašen portal, ki se – tako kot stavbna plastika slavoloka – povezuje z lombardsko umetnostjo in pri nastanku katerega okoli leta 1140 so bili mdr. uporabljeni starejši kosi stavbne plastike iz poznega 11. stoletja, še v 12. in 13. stoletju pa je bil večkrat predelan.⁵⁸ Tudi portal kapele gradu Tirol z rajhenburško stavbno plastiko ni primerljiv.

Komentirati je potrebno tudi Krambergerjevo primerjavo rajhenburške kapele s podružnično cerkvijo sv. Martina v Zgornji Dragi, saj naj bi si bila oba prostora »presenetljivo podobna«.⁵⁹ Zapisal je, da sta ladji »skoraj do centimetra enaki« in optično obe razdeljeni v dva dela, zgornjedraška cerkev z močno opogo, rajhenburška kapela pa s pilastri, morda tudi lokom. Dodal je, da sta bili obe zasnovani v istem času in da sta obe vrhunski arhitekturi. Vprašal se je celo, če »so prišli stavbeniki v Rajhenburg iz istega kulturnega prostora kot stiški Mihael, torej francoskega«.⁶⁰ Čeprav se ladji cerkve v Zgornji Dragi in grajske kapele na Rajhenburgu po Krambergerjevih ugotovitvah dimenzijsko ujemata, zgornjedraška cerkev kot zgled ni verjetna.

Cerkev sv. Martina (sl. 7), ki se postavlja v drugo polovico oz. prva desetletja po sredini 12. stoletja,⁶¹ sicer ima dvotravnjo zasnovo – to ločuje sredinska opoga kvadratnega profila s posnetima robovoma, ki sloni na dveh konzolah – in polkrožno vzhodno apsidno, prav tako je bila obokana s še ohranjenim križnogrebenastim obokom, ki »dobiva obliko nekakšne kupole, ki je v našem gradivu povsem izredna«,⁶² vendar je arhitekturna členitev na Rajhenburgu veliko bogatejša in primerljivejša z grajskimi kapelami, ki pa sicer lahko prevzemajo stavbne principe civilne sakralne gradnje.⁶³ Zgodovinsko gledano se mi zdi najbolj smiselna primerjava z avstrijskim in bavarskim prostorom in ne s francoskimi deželami, kot sugerira Kramberger. Problematična teza Marijana Zadnikarja o povezavi gradnje zgornjedraške cerkve s stavbenikom Mihaelom, omenjenim v eni od listin, izdanih za stiški cistercijanski samostan,⁶⁴ presega temo pričujočega članka.⁶⁵

Najbolj tehtne primerjave je tako doslej ponudil Patrick Schicht, ki je zapisal, da notranja stopničasta členitev sten rajhenburške kapele ustreza visoki romaniki in da sta zgodnja primera na apsidni samostanske cerkve v Klosterneuburgu, ki jo je kon-

⁵⁷ Bitschnau, Hauser, Mittermair, *Schloss*, str. 215, 217–219; prim. Bitschnau, Hauser, *Tiroler Heimat*, str. 6, 7, 13–14; Bitschnau, Hauser, *Schloß*, str. 35, 40–42.

⁵⁸ Bitschnau, Hauser, *Tiroler Heimat*, str. 9; Bitschnau, Hauser, *Schloß*, str. 35, 40–42; Bitschnau, Hauser, Mittermair, *Schloss*, str. 217, 219, 226.

⁵⁹ Kramberger, *Gradovi*, str. 68.

⁶⁰ Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 32–33; Kramberger, *Gradovi*, str. 68.

⁶¹ Gl. Zadnikar, *Romanika*, str. 18, 260; Zadnikar, *Romanska umetnost*, str. LXXIV.

⁶² Zadnikar, *Romanika*, str. 32, gl. tudi str. 257.

⁶³ Lehner, *Burgkapellen*, str. 4, 14; prim. npr. Schicht, *Höfe*, str. 389, 390; Schicht, *Burgen*, str. 89.

⁶⁴ Gl. Zadnikar, *Romanska arhitektura*, str. 134–135; Zadnikar, *Traditiones*, str. 387–394; Zadnikar, *Zbornik*, str. 147–154; Zadnikar, *Romanika*, str. 18, 25, 32, 257–260.

⁶⁵ O tej problematiki gl. Oter Gorenčič, *Romanska in zgodnjegotska arhitekturna plastika*, str. 555–557; Oter Gorenčič, *Deformis formositas*, str. 238–240.

čal Konrad I., in na ladijskih stenah cerkve v Tullnu, dosledna izvedba obočnih iztekov s členitvijo sten pa se umešča v iztekajoče se 12. stoletje.⁶⁶ Kot najbližji primer za oblikovanje sten je izpostavil mlajšo grajsko kapelo v Brežah, saj ima ta podobna polkrožna polstebra, ki razmejujeta obokani traveji. Omenil je še, da sta približno sočasna tudi stenska členitev in obok kapele gradu Trifels in da ima polkrožne stenske člene tudi visokoromanska dvoranska kripta stolnice v Salzburgu, ki je bila začeta 1167, hkrati pa je navedel še nekaj zgodnjih primerov križnorebrastih obokov v Avstriji.⁶⁷ Ob pozornem branju Schichtove rekonstrukcije rajhenburške kapele in navajanju primerjav ugotovimo, da se avstrijski raziskovalec v dosedanjih objavah ni jasno opredelil, ali je bil obok v kapeli križnogrebenast ali križnorebrast. Zdi se celo, da mu je bližje teza o križnorebrastem oboku,⁶⁸ kapelo v Brežah pa navaja kot glavni primer le za oblikovanje sten,⁶⁹ pa čeprav je ravno po oblikovanju sten po mojem mnenju še najmanj primerljiva. Obstoje služnikov na Rajhenburgu res najprej povežemo z obočnimi rebri, vendar ta v rajhenburški kapeli tako rekoč niso verjetna. Na podlagi ohranjenih baz služnikov lahko namreč, kot rečeno, ugotovimo, da so merili okoli 5 x 5 cm, iz česar sledi, da niso mogli podpirati obočnih reber. Poleg tega so bili primeri iztekov križnogrebenastih obokov na do tal segajoče služnike v grajskih kapealah znani že dosti pred obokanjem rajhenburške kapele, o čemer bo govor v nadaljevanju. Pred tem želim zapisati, da sama členitev sten v kapeli ne bi primerjala s Klosterneuburgom in Tullnom. Romansko zunanjsčino samostanske cerkve v Klosterneuburgu (sl. 8) členijo pilastri in lizene s polstebri, na zunanjsčini južne ladijske stene župnijske cerkve v Tullnu (sl. 9) pa najdemo pilastre s polstebri, ki jih povezujejo enotne baze in kapiteli, medtem ko imajo v Klosterneuburgu baze in kapitele le polstebri, večina pilastrov ima le kapitele, lizene ločnih frizov pa so brez stavbne plastike. V obeh primerih gre za členitev zunanjih sten, ki ritmično prekinja friz slepih arkadic oz. še kompleksnejšo stensko zasnovo. Večstopenjska členitev sten s pilastri, lizenami, slepimi arkadami in polstebri je zlasti za zunanjsčine romanskih cerkva značilna, kar velja tu-

di za avstrijski prostor. Na romanskih grajskih kapealah v Avstriji polstebre in pilastre z bazami in brez kapitelov najdemo npr. na zunanjsčini kapele gradu Liechtenstein (sl. 10). Vendar pa tovrstni primeri po mojem mnenju niso prava primerjava, saj je na Rajhenburgu najbolj karakteristično ravno to, da se členitev sten s pilastri, polstebroma in služniki pojavi v notranjsčini cerkve, v kombinaciji z delilnimi loki, obočno oprogno in križnogrebenastim obokom. Bolj smiselno se mi zdi zato primerjave iskati v notranjsčinah in v povezavi z obokom. Schicht kot primer notranjega prostora navaja grajsko kapelo v Trifelsu, ki se mi prav tako ne zdi zelo primerljiva z rajhenburško. Gre namreč za križnorebrasto obokan prostor kvadratnega tlorisa s polkrožno apsidno, ki je deloma soroden romanski kapeli v Frankfurtu (t. i. Saalhofkapelle)⁷⁰ in ima severno steno členjeno z dvema stenskima nišama (sl. 11). Ti po mojem mnenju nista primerljivi z rajhenburškimi slepimi arkadami, saj te tvorijo delilni loki, ki obrobljajo obok in so torej podrejeni tektoniki oboka, medtem ko sta niši v Trifelsu samostojni, nevezani na obokoli. Neprimerljiv je tudi obok, saj je ta križnorebrast, poleg tega se rebra iztekajo na konzole in ne na služnike. Ne povsem prepričljiva se mi zdi tudi primerjava s kripto salzburške stolne cerkve, ki je bila skupaj s kolosalno novogradnjo stolnice pod Konradom III. začeta leta 1181. Šlo je za triladijsko šesttravejno križnogrebenasto obokano dvoransko kripto z vmesnimi progami, katere prvi oltar je bil posvečen leta 1219.⁷¹ Ohranjeni so sicer spodnji deli pilastrov s polkrožnimi stebri z atiški bazami in vogalnimi listi, vendar pa konec 12. stoletja oz. okoli leta 1200 členitev sten s pilastri in polstebri najdemo marsikje, mdr. npr. tudi v romanski stolnici v Regensburgu iz zgodnjega 13. stoletja⁷² idr., vendar pa vsi ti primeri po mojem mnenju niso primerljivi z zasnovo grajske kapele na Rajhenburgu, saj je ključno poiskati sorodno zasnovo celotne stenske členitve v kombinaciji z obočnimi elementi. Najbolj upravičeno se mi zdi zato Schichtovo vzporejanje z mlajšo grajsko kapelo v Brežah, čeprav jo Schicht navaja le kot glavno primerjavo za oblikovanje sten. Sorodnosti z mlajšo breško kapelo je pravzaprav opazil že Ivan Stopar celo že takoj po odkritju kapele. Dne 29. januarja 1980, dober mesec dni po nepričakovani najdbi, je namreč v svojem dopisu s tega dne Ljubljanskemu regionalnemu zavodu za spomeniško varstvo mdr. poročal o pomembnem odkritju romanske kapele ob konse-

⁶⁶ Schicht, *Die Festung*, str. 580; Schicht, *Bollwerke*, str. 235

⁶⁷ Schicht, *Die Festung*, str. 581; Schicht, *Bollwerke*, str. 235.

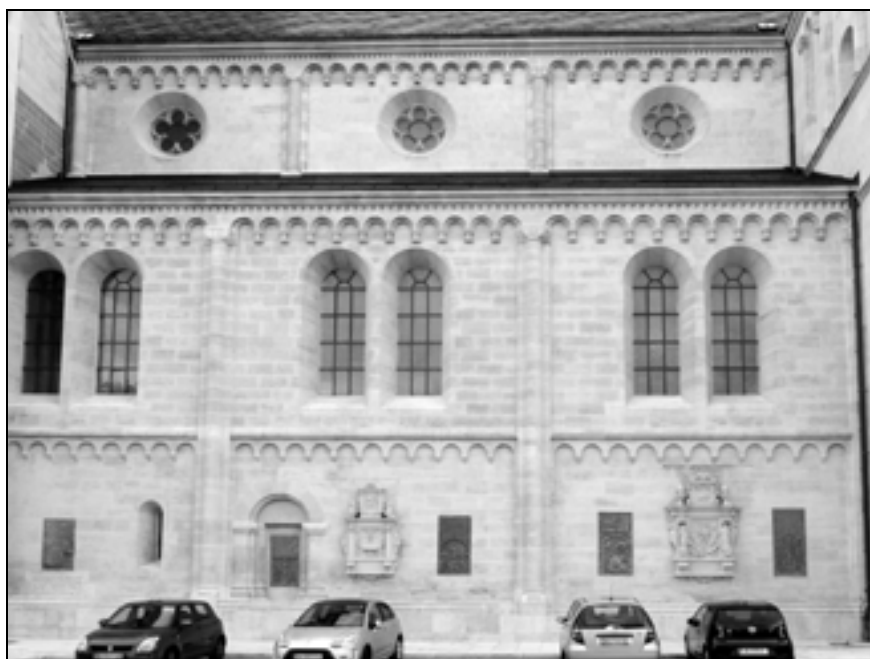
⁶⁸ To domnevam na podlagi sledečega zapisa (Schicht, *Die Festung*, str. 580; enako Schicht, *Bollwerke*, str. 135): »Die konsequente Vorbereitung von Gewölberippen in Wandvorlagen ist jedoch erst dem ausgehenden 12. Jahrhundert zuzuordnen.« V prid tej domnevi govori tudi njegovo navajanje nekaterih najstarejših križnorebrastih obokov na Avstrijskem. Obok rajhenburške kapele s pridevnikom označi le enkrat (Schicht, *Bollwerke*, str. 232): »/.../ scheint die Rekonstruktion eines zweijochigen, kuppeligen Gewölbes sehr einleuchtend.« Izraz »kuppeliges Gewölbe« se v literaturi uporablja tako za križnogrebenaste kakor za križnorebraste oboke.

⁶⁹ Gl. Schicht, *Bollwerke*, str. 235.

⁷⁰ Gl. Streich, *Burg*, str. 629.

⁷¹ Fuhrmann, *Die Chorkrypta*, str. 10, 11–12, 14–22; Pagitz, *1200 Jahre*, str. 55; Schwarz, *Die Baukunst*, str. 68, 70, 72. Koch, *Salzburg*, str. 220, navaja, da je bila gradnja sicer začeta po letu 1167, vendar je le malo napredovala, glavna dela tako lahko umestimo med 1181–okoli 1200.

⁷² Gl. Codrenau-Windauer, Schnieringer, *Der Dom*, str. 84–85.

Sl. 8: Klosterneuburg, samostanska cerkev, južna zunanjsčina (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 9: Tulln, cerkev sv. Štefana, južna zunanjsčina (foto: Mija Oter Gorenčič).

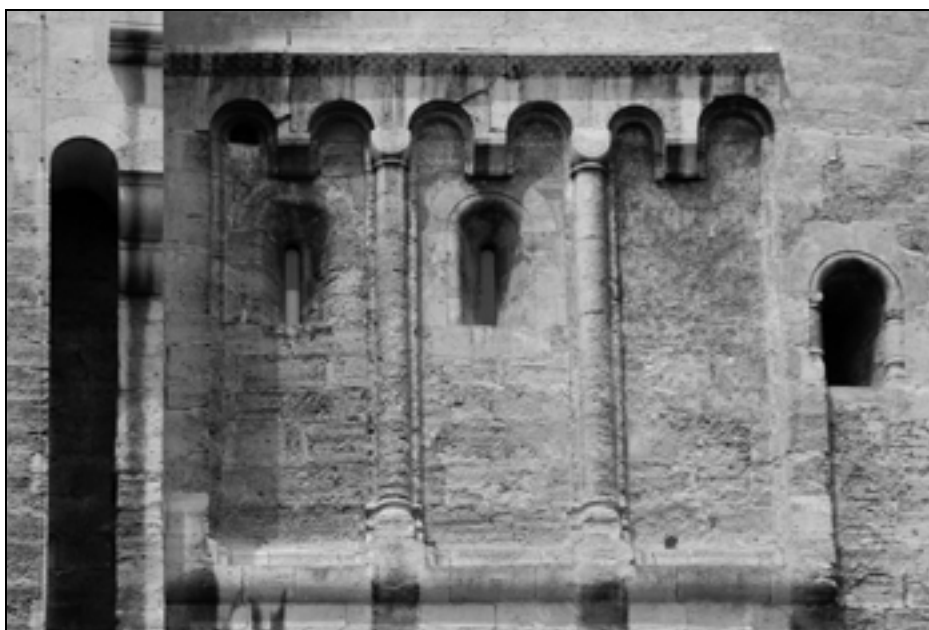
torskem ogledu gradu Brestanica 21. 12. 1979 in zapisal, da najdba, ki pomeni pomembno obogatitev dediščine celotnega slovenskega kulturnega prostora, »vzbuja na podlagi analogij, zlasti s Konradovim stolpom iz 12. stol. na Petersbergu nad Brežami, da gre za ostanke obokane romanske kapele, katere obok je slonel na stebričih – doslej edini primer te vrste, ki je bil ugotovljen na Slovenskem.«⁷³

⁷³ Brestaniški grad, str. 28; prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63. Stevens, *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str.

Breže so bile v visokem in poznem srednjem veku v več pogledih južnoalpski pendant Salzburgu kot nadškofijski metropoli.⁷⁴ Razcvet so doživele od tretjega desetletja 12. stoletja dalje po zaslugi salzburskega nadškofa Konrada I. in njegovih naslednikov, ki so se v Brežah zelo pogosto zadrževali in

229; enako Stevens, *Burgkapellen*, str. 161, piše, da so grajske kapele, ki so locirane v bergfridih, kot je primer tudi v Brežah, redke.

⁷⁴ *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. XI; Wadl, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. 4 in nasl.

Sl. 10: Liechtenstein, grajska kapela, južna zunanjsčina (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 11: Trifels, grajska kapela, notranjščina proti severovzhodu (<http://www.bildindex.de/obj32050714.html#home> (uporabljeno 16. 7. 2013).

jih izbirali kot zatočišče in kraj pomembnih političnih, upravnih in duhovnih srečanj in dogodkov, kar dokazuje tudi število njihovih, v Brežah izstav-

ljenih listin.⁷⁵ V prvi polovici 13. stoletja so bile Breže cerkveno in gospodarsko gledano najpomembnejši kraj notranjeavstrijskega prostora,⁷⁶ upočasnitev razvoja je sledila od zadnje četrtine 13. stoletja dalje.⁷⁷ Na breškem gradu, ki ga je dal po besedah kronista dela *Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis* v večjem delu sezidati, utrditi in okrasiti salzburški nadškof Konrad I., da je bil bolj podoben cesarski palači kot pa škofovi rezidenci, mesto pa naj bi postavil na novo,⁷⁸ sta fragmentarno ohranjeni dve romanski kapeli. Od starejše, kvadratnega tlorisa z vzhodnim apsidalnim pomolom, ki je bila del nekdanjega grajskega stolpa, so ohranjeni pomol nekdanje apside, večji del severne stene s severnim delom slavoločne stene in severnim delom apsidalne niše; južni del je deloma zazidan in deloma porušen (sl. 12). Etaže nad kapelo, ki je bila prav tako dostopna iz reprezentativne dvorane,⁷⁹ niso ohranjene. Zaradi močno na severno stran postavljene nekdanje apside se domneva, da je bil

⁷⁵ Wadl, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. 17, 18, 20.

⁷⁶ Prav tam, str. 18.

⁷⁷ Prav tam, str. 19–20.

⁷⁸ *Vita Chunradi*, str. 74–75: /.../ *Quid dicam de Frisacensi castro vel civitate? Quorum alterum, id est civitas, a fundamentis precepto eius edificata est, alterum, id est castrum, ex maiori atque meliori parte constructum et munitum atque decoratum est ab illo, ut potius videatur esse domus imperatoris quam episcopi /.../.*

⁷⁹ Tako piše Stevens, *Die Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str. 233; Stevens, *Burgkapellen*, str. 164. Schicht, *Bollwerke*, str. 132, 144, pa sicer tudi navaja, da bi bilo glede na topografijo pričakovati, da je bilo jedro gradu zahodno od stolpa s kapelo, vendar pa dodaja, da zaenkrat tam še ni bilo dokazanih nobenih visokosrednjeveških zidov, kar morada pomeni, da so bile stavbe z izjemo kapele lesene.

morda na južni strani še en prostor ali da je bila kapela morda dvoladijska (sl. 13).⁸⁰ Kapela se časovno umešča v drugo četrtino 12. stoletja oz. v čas nadškofa Konrada I.⁸¹ Morda je bila dokončana že leta 1132, ko je Konrad I. na breškem gradu s krškim škofom Romanom I. (1131–1167) in oglejskim patriarhom Pelegrinom (1130/32–1161) praznoval binkošti in izdal več listin; od tedaj dalje se je v Brežah letno tudi dlje zadrževal,⁸² na podlagi česar Schicht starejšo kapelo postavlja v čas okoli let 1120/30.⁸³ V našem kontekstu večjo pozornost priteguje mlajša kapela, ki jo kot primerjavo navajata Stopar in Schicht. Kapela je tako kot rajhenburška locirana v stolpu pravokotnega tlorisa v jugovzhodnem vogalu grajskega kompleksa,⁸⁴ in sicer nad dvema kletnima etažama in pritličjem. Kapelo sta sestavljali pravokotna ladja in apsidalni pomol na vzhodni strani, ki ga je v 14. stoletju nadomestila ravno zaključena čelna stena z velikim šilasto oblikovanim oknom.⁸⁵ V zahodno steno prostorne kapele je bil inkorporiran severni del vzhodnega zaključka starejše kapele.⁸⁶ Visok ladijski prostor je bil obokan z dvema pravokotnima travejama križnogrebenastega oboka, ki ju je razmejevala oproga pravokotnega profila (sl. 14). Ta se je na severni in južni steni iztekala na polkrožna polstebra z visokimi atiški bazami z vogalnimi listi, s kockastimi sorodnimi kapiteli s skromno plitvo linearno in stilizirano vegetabilno dekoracijo in z visokimi konkavno oblikovanimi nakladami s porezanimi vogali. Oba polstebra sta ohranjena, od oboka in sredinske oproge pa so ohranjeni le nastavki. Slavoločna stena je enkrat stopničasto stopnjevana; v ostenje sta vstavljena stebra, od katerih je severni okroglega, južni pa oktogonalnega profila. Stebra imata visoko atiško profilirano okroglo oz. oktogonalno bazo, reliefno obdelavo obeh kapitelov pa preglša poslikava. Nakladi sta poševno oz. konkavno porezani, povezuje pa ju arhivoltni lok kvadratnega profila. Polkrožen iz osi izmaknjen vhodni portal v zahodni steni, od katerega je fragmentarno ohranjen le ločni del, sta nekdanj členila ostenjska stebra, levi okrog-

lega in desni poligonalnega, verjetno osmerokotnega profila, ki ju je povezovala paličasta arhivolta, in luneta, okrašena s križem in rozetama, kot priča akvarel iz časa po 1880 (sl. 15).⁸⁷ Če je upodobitev verodostojna, sta imela stebra bazi z visokim profilom in kockasto oblikovana kapitela. Zasnova portalnega ostenja je primerljiva s slavoločnim ostenjem. Kapela je imela v južni steni še en polkrožen prehod, dodaten dostop pa je bil skozi polkrožno oblikovano vhodno odprtino v severni steni prostora pred kapelo. V ladji so bila štiri okna, po dve v severni in južni steni.⁸⁸ V prvi fazi je imela kapela pravokotno zasnovano s polkrožno pomolno izstopajočo apsidno, raven lesen strop in slavolok, katerega strmi proporci baz se ujemajo z bazami zahodnega portala, hkrati pa z bazami v križnem hodniku samostanske cerkve v Klosterneuburgu izpred leta 1136, ki jo je Konrad I. tega leta posvetil.⁸⁹ Patrick Schicht stolp s prvo fazo izgradnje kapele zato datira v čas po letih 1130/40 oz. v sredino 12. stoletja⁹⁰ in kmalu zatem domneva obokanje,⁹¹ ki ga na podlagi primerjav s stavbno plastiko nekdanjega Salzburškega dvora v Regensburgu postavlja v zadnjo tretjino 12. stoletja oz. v čas okoli let 1180/90. Ker slogovno podobnost kaže tudi del stavbne plastike cerkve St. Marein pri Neumarktu, vsem trem spomenikom pripisuje tesno povezanost.⁹² Njegova datacija se razlikuje od starejše literature, kjer se ne omenjata dve fazi, bergfrid s kapelo pa se postavlja ali v čas med letoma 1124 in 1130 oz. pred 1140⁹³ ali v čas po domnevnem požaru med letoma 1211 in 1215.⁹⁴ Martin Bitschnau in Gerhard Seebach naspornito sicer prav tako menita, da je imela kapela sprva raven strop, a začetek gradnje postavljata v čas okoli let 1180/90, obokanje pa v čas okoli leta 1200 oz. na začetek 13. stoletja,⁹⁵ Elga Lanc pa kot čas pozidave bergfrida s kapelo navaja dobo salzburškega nadškofa Eberharda II. (1200–1246).⁹⁶ Schicht slogovno povezavo z Regensburgom podkrepljuje z zgodovinskim kontekstom. Ambiciozni graditelj razkošnega, pfalci podobnega Salzburškega dvora je bil namreč domnevno nadškof Konrad III.

80 Bitschnau, Seebach, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. 90; Schicht, *Bollwerke*, str. 131, 299.

81 Streich, *Burg*, str. 458; Bitschnau, Seebach, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. 88–89. Ginhart, *Die Kunstdenkmäler*, str. 678, je slavoločne naklade in baze s palmnim frizom postavil v čas okoli leta 1077. Zedrosser, *Carinthia I*, str. 275, 276; in Zedrosser, *Die Stadt*, str. 95, 100, starejšo kapelo postavlja v čas nadškofa Gebharda (1066–1088). Stevens, *Die Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str. 233; Stevens, *Burgkapellen*, str. 164, kapelo postavlja okoli sredine 12. stoletja.

82 Schicht, *Bollwerke*, str. 133, 135.

83 Schicht, *Höfe*, str. 392; Schicht *Bollwerke*, str. 133, 299; Schicht, *Burgen*, str. 90.

84 Bitschnau, Seebach, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. 90.

85 Prav tam, str. 93, 95.

86 Prav tam, str. 90, 91, 93, 95.

87 Lanc, *Rupertikapelle*, str. 121.

88 Bitschnau, Seebach, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. 95, 99; prim. Schicht, *Bollwerke*, str. 138, 149.

89 Schicht, *Bollwerke*, str. 138, 139, 142, 143.

90 Prav tam, str. 141, 143, 299.

91 Prav tam, str. 143.

92 Prav tam, str. 151, 152, 235, 253, na str. 252 Schicht navaja, da primerljive kapitele onim v Salzburškem dvoru najdemo že okoli sredine 12. stoletja.

93 Ginhart, *Die Kunstdenkmäler*, str. 678. Ginhart na tem mestu piše, da je bila kapela prvotno banjasto obokana.

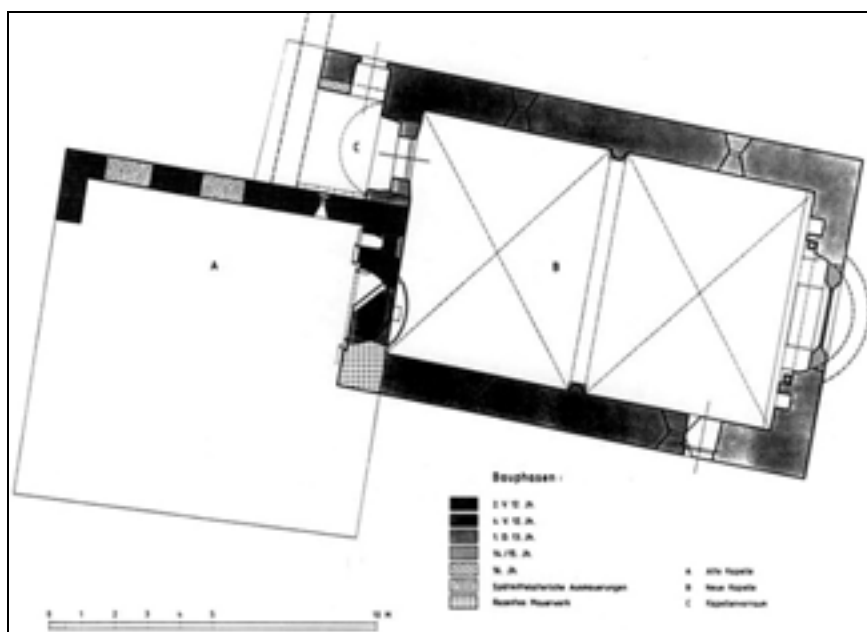
94 Gl. Zedrosser, *Carinthia I*, str. 276; Zedrosser, *Die Stadt*, str. 100. Stevens, *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str. 234–235; Stevens, *Burgkapellen*, str. 164, 166. Streich, *Burg*, str. 458, mlajšo breško kapelo, o kateri prav tako piše, da je bila banjasto obokana, postavlja v prvo četrtino 13. stoletja.

95 Bitschnau, Seebach, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*, str. 91, 98.

96 Lanc, *Konradskapelle*, str. 425; Lanc, *Rupertikapelle*, str. 121.

Sl. 12: Brežje, starejša grajska kapela, pogled proti vzhodu (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 13: Brežje, tloris starejše in mlajše grajske kapele (Bitschnau, Seebach, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler*).

von Wittelsbach (1177–1183), čigar brat, bavarski vojvoda, je rezidiriral v Regensburgu. Konrad III. je začel tudi monumentalno novogradnjo salzburške stolnice, zato si je po Schichtovem mnenju lahko predstavljati, da se je prav on zavzel tudi za reprezentativno oblikovanje njegove južne rezidence v Brežah z obokano kapelo.⁹⁷ To potrjuje tudi tesna arhitekturna povezava med stavbnimi deli na gra-

dovih iz časa Konrada III., delavnico pri samostanu sv. Jakoba v Regensburgu in salzburško stolno stavbarnico.⁹⁸ Schicht vidi v gradnjah Konrada III. vsebavarski politični projekt Wittelsbachov oz. del njihovega politično motiviranega stavbnega programa, ki naj bi v arhitekturi manifestiral vladarsko in duhovno moč Wittelsbachov v vojvodini Bavarski.⁹⁹

⁹⁷ Schicht, *Bollwerke*, str. 152, 235, 253, 290, 302; prim. Pohlig, *Zeitschrift*, str. 146–147; Strobel, *Mitteilungen*, str. 251–252; Schicht, *Die Festung*, str. 580; Schicht, *Burgen*, str. 92, 93.

⁹⁸ Schicht, *Burgen*, str. 92; Schicht, *Bollwerke*, str. 302.

⁹⁹ Schicht, *Bollwerke*, str. 253, 302; sorodno pred njim že Strobel, *Mitteilungen*, str. 251–252; gl. tudi Fuhrmann, *Bericht*, str. 14; Pagitz, *1200 Jahre*, str. 52.

Sl. 14: Breže, mlajša grajska kapela, pogled proti vzhodu
(foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 15: Breže, mlajša grajska kapela, zahodni portal, akvarel Josefa Tendlerja, po 1880 (Lanc, Ruperti-kapelle).

Salzburški dvor je bila ena najpomembnejših reprezentančnih stavb salzburških nadškofov in naj-representativnejša profana zgradba v Regensburgu, ki je bila v letih 1893–1895 porušena.¹⁰⁰ Z breško kapelo jo povezuje tudi zasnova tamkajšnje kapele (sl. 16), ki se postavlja v 12. stoletje¹⁰¹ oz. njegovo tretjo četrtino¹⁰² in je bila v Regensburgu prav tako dvotravejna, s križnogrebenastim obokom, vmesno oprogno in apsidalnim pomolom (apsida leta 1845 ni bila več ohranjena); kapela je imela dostop iz reprezentativne dvorane.¹⁰³ Na podlagi nekaterih spolij, ki so se ohranile iz Salzburškega dvora, se domneva, da je imela kapela v vogalih okrogle služnike.¹⁰⁴ Schicht na podlagi primerjave z mlajšo breško kapelo, kjer se na stebre izteka slavoločna oz. apsidalna arhivolta, enako oblikovanje domneva tudi za regensburško kapelo.¹⁰⁵ Kot ugotavlja Schicht, stavbe Konrada III. odlikujejo velike obokane kapele, ki so bile bogato okrašene s stavbno plastiko; v ospredju je bila reprezentacija po najnovejši arhitekturni modi.¹⁰⁶ Richard Strobel kot zgled za regensburško kapelo domneva kapelo sv. Štefana v križ-

¹⁰⁰ Prim. Strobel, *Mitteilungen*, str. 242; Schicht, *Bollwerke*, str. 249.

¹⁰¹ Prim. Schicht, *Burgen*, str. 93; Strobel, *Jahrbuch*, str. 68.

¹⁰² Prim. Strobel, *Mitteilungen*, str. 249; Schicht, *Bollwerke*, str. 252–253.

¹⁰³ Strobel, *Mitteilungen*, str. 250; Schicht, *Bollwerke*, str. 152, 251, 252; prim. Zaisberger, *Mitteilungen*, str. 159, 221; Schicht, *Burgen*, str. 92, 93. Strobel, *Jahrbuch*, str. 67–68.

¹⁰⁴ To navaja Schicht, *Bollwerke*, str. 249, in se sklicuje na Pohlga, vendar pa ta avtor vogalne stebričke omenja le v povezavi z nekim romanskim portalom, gl. Pohlga, *Zeitschrift*, str. 149, 150–151, 181.

¹⁰⁵ Schicht, *Bollwerke*, str. 251.

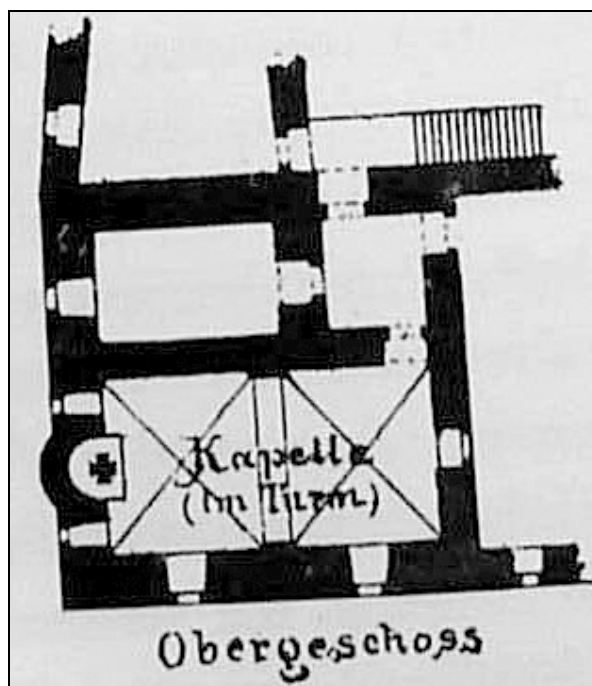
¹⁰⁶ Prav tam, str. 290, gl. tudi str. 214.

nem hodniku stolnice v Regensburgu, ki je bila prav tako dvotravejna in s polkrožno apsidno,¹⁰⁷ čemur Schicht nasprotuje, ker se ta kapela umešča v 11. stoletje in se po svoji monumentalnosti, polkrožnih stenskih nišah in empori jasno razlikuje, poleg tega ne gre za visokoležečo hišno kapelo, marveč se kapela navezuje na samostojno lokalno tradicijo samostanskih cerkva.¹⁰⁸

Rajhenburška kapela ima v primerjavi z breško enako arhitekturno zasnovo, torej pravokotno križnogrebenasto obokano dvotravejno ladjo s sredinsko oprogo in vzhodno apsidno, in celo enake proporcije, le da je po dimenzijah ena in polkrat manjša (mere notranjega prostora na Rajhenburgu so 5 m x 8 m, v Brežah pa 7,5 m x 12 m); gre za razmerje, ki je idealen približek zlatega reza (1 : 1,6).¹⁰⁹ Pomembna razlika med obema pa je v členitvi sten, ki jo kot glavno primerjavo med kapelama navaja Schicht, prav tako je drugačna tudi zasnova slavoločne stene. Stene so namreč na Rajhenburgu členjene ne le s polstebrom, na katerega se je iztekala obočna oproga, marveč najprej s širokimi delilnimi loki, iztekaajočimi se na do tal segajoče pilastre, nato s služniki grebenov obočnih kap in šele nato s polstebroma sredinske oproge. Po členitvi sten je Rajhenburgu nekoliko bližja zahodna empora stolnice v Krki, ki je prav tako pravokoten dvotravejno zasnovan križnogrebenasto obokan prostor s sredinsko oprogo (sl. 17), ki sloni na polstebrih z atiško profiliranima bazama in čašasto-kubičnim oz. kockastim kapitelom s stilizirano vegetabilno ornamentiko in konkavno oz. poševno porezano naklado. Na vzhodni strani se je empora v cerkveni prostor odpirala z dvema triforama in neohranjeno apsidno med njima, ki je pomolno segala v ladijsko prostornino in slonela na konzoli. Od nekdanje apside je ohranjen slavolok z ostenjskima stebroma, ki imata atiške baze z vogalnimi listi (atiško profiliran je celotni bazni del slavoločnega ostenja), brstna kapitela in konkavno porezani nakladi, ki sta tako kot bazi razširjeni do roba izstopajočega dela slavoloka. Stebra povezuje paličasta arhivolta, ostenje pa ima konkavno porezane vogale z lijakastim iztekom. Tudi krška empora tako kot rajhenburška in breška kapela ustreza razmerju zlatega reza,¹¹⁰ od obeh pa jo najbolj ločujeta trifori, od rajhenburške pa še dodatno slavoločna polstebra in celostna poslikava. Čeprav empora po tlorisni zasnovi in tipu oboka ustreza obema kapelama, je členitev sten spet drugačna, a na mestu polstebrov na severni in južni steni primerljivejša z rajhenburško. Polstebra, na katera se izteka obočna oproga, sta namreč v Krki tako kot na

Rajhenburgu postavljena pred pilaster za njima, ki ima atiško profiliran bazni del, zgornji del pa je zaradi konzol, ohranjenih tudi v vseh štirih vogalih kapele, brez kapitelov; konzole naj bi nosile načrtovan, a nerealiziran rebrast obok.¹¹¹ V starejši literaturi je bila zahodna empora umeščena na konec 12. oz. začetek 13. stoletja,¹¹² pozneje se je postavljala v čas krškega škofa Waltherja (1200–1213),¹¹³ v novejši literaturi pa kot čas nastanka velja zgodnje 13. stoletje; leta 1214 je bila že dokončana.¹¹⁴ Krško emporo od rajhenburške ločuje odsotnost delilnih lokov s pilastri in služnikov obočnih grebenov, zato je ne moremo postavljati v ožjo povezavo z rajhenburško kapelo.

Čeprav je dvotravejna zasnova z apsidalnim pomolom v (grajski) arhitekturi precej pogosta, bi se pri zasnovi rajhenburške kapele lahko zgledovali po mlajši breški kapeli, ki so jo Rajhenburški brščas poznali. Že prvi znani svojega rodu, Oton Rajhenburški, se je julija 1141 mudil v spremstvu nadškofa Konrada I. in krškega škofa Romana I. v Brežah,¹¹⁵ kjer je bilo tedaj mogoče videti vsaj starejšo grajsko kapelo z apsidalnim pomolom, slonečim na eni konzoli, če že ne tudi mlajše kapele v gradnji.

Sl. 16: Regensburg, Salzburški dvor, tloris kapele iz leta 1810 (Strobel, *Jahrbuch*).

¹⁰⁷ Strobel, *Das Bürgerhaus*, str. 98.

¹⁰⁸ Schicht, *Bollwerke*, str. 251, op. 11.

¹⁰⁹ Za podatek o merah se zahvaljujem Igorju Sapaču.

¹¹⁰ Da krška empora v celoti in detajlu ustreza razmerju zlatega reza, navajata Ginhart, Grimschitz, *Der Dom*, str. 28; prim. Schiestl, *Die Wandmalereien*, str. 36.

¹¹¹ Ginhart, Grimschitz, *Der Dom*, str. 28; Schiestl, *Die Wandmalereien*, str. 36–37.

¹¹² Ginhart, Grimschitz, *Der Dom*, str. 35.

¹¹³ Deuer, *Der Dom*, brez paginacije.

¹¹⁴ Schiestl, *Die Wandmalereien*, str. 36–37; prim. Koch, *Gurk*, str. 251.

¹¹⁵ Gl. Zahn, *Urkundenbuch I*, št. 208; Kos, *Gradivo* 4, št. 169; prim. Koropec, *Brestanica*, str. 46, 63.

Sl. 17: Krka, stolna cerkev, zahodna empora, pogled proti zahodu (foto: Mija Oter Gorenčič).

Rajhenburški so bili v Brežah ob salzburskem nadškofu tudi leta 1196.¹¹⁶ Obiski v Brežah in neposredni stiki s salzburskim nadškofom, ki so v arhivskih listinah v 12. stoletju poleg že omenjenih izpričani še za leti 1155 in 1190,¹¹⁷ bi lahko vzpodbudili zamisel o gradnji in morda tudi arhitekturnem konceptu grajske kapele kot dvotravnem prostoru s polkrožno, izstopajočo apsido. Breška kapela pa rajhenburški ni mogla biti vzor pri konceptiji oboka oz. pri njegovi povezavi z oblikovanjem členitve notranjih sten.

Po katerem spomeniku so se zgledovali pri stenski členitvi, lahko le ugibamo. To velja tudi za vprašanje o morebitnem zgledovanju po regensburški arhitekturi, kjer so bili dvotravnj križnogrebenasti oboki kapel pogosti.¹¹⁸ Takšen tloris s polkrožno apsido so imele npr. kapela sv. Štefana (po sredini 11. stoletja), ki je rajhenburški sorodna tudi po vogalnem izteku križnogrebenastega oboka na služnik pravokotnega profila,¹¹⁹ kapela sv. Gala iz okoli leta 1210,¹²⁰ ki jo z rajhenburško povezujejo delilni loki, ki se v vzhodni traveji iztekajo na do tal segajoče

pilastre, prav tako na sredini vzdolžnih sten dvostopenjsko členitev tvorita pilastra delilnih lokov in polsteber obočne oproge idr. Kljub naštetemu se kapeli od rajhenburške vendarle tudi jasno razlikujeta, mdr. po empori, polkrožnih stenskih nišah idr. Od regensburških se zdi še najbolj primerljiva omenjena neohranjena kapela salzburskih nadškofov v Salzburskem dvoru. Na podlagi zgodovinskega konteksta in stavbne plastike,¹²¹ poleg tega pa tudi primerljive velikosti obeh kapel in enakega patrona, zavetnika salzburske škofije sv. Ruperta, se domneva, da je bila kapela precej podobna breški, kateri naj bi prva služila za zgled.¹²² Domnevni vogalni služniki,¹²³ čeprav iz tlorisa niso razvidni, to kapelo od breške ločujejo in jo v tem detajlu približujejo rajhenburški. Če je tloris Carla Theodorja Pohlga povsem natančen, je bila regensburška na sredini vzdolžnih sten tako kot breška členjena le enostopenjsko, in sicer s pilastrom.¹²⁴ V Regensburgu je deloma primerljiva tudi dvotravnja dvoladijska lopa cerkve sv. Emerama, dokončana leta 1189,¹²⁵ saj se tu delilni loki iztekajo na služnike pravokotnega profila, obočna oproga pa na polsteber, oba stenska člana pa imata tako baze kakor tudi kapitele. Uporaba polstebra pred pilastrom je bila ob Renu običajna od gradnje stolnice v Speyerju, v Regensburgu pa jo v monumentalni visokoromanski arhitekturi

¹¹⁶ Gl. Zahn, *Urkundenbuch* II, št. 19; Kos, *Gradivo* 4, št. 886; prim. Koropec, *Brestanica*, str. 63.

¹¹⁷ Gl. Zahn, *Urkundenbuch* I, št. 701; Kos, *Gradivo* 4, št. 358, 774; prim. Koropec, *Brestanica*, str. 63.

¹¹⁸ Gl. Strobel, *Das Bürgerhaus*, str. 96–98, 117–121; Strobel, *Mitteilungen*, str. 250; Strobel, *Jahrbuch*, str. 81, op. 83.

¹¹⁹ O kapeli sv. Štefana gl. Walderdorff, *Regensburg*, str. 171–178; Haas, *Bericht*, str. 103–111; Morsbach, *Der Dom*, str. 28–31.

¹²⁰ O kapeli sv. Gala gl. Walderdorff, *Regensburg*, str. 466–468; Strobel, *Romanische Architektur*, str. 169–170; Paulus, *Ars*, str. 1–20.

¹²¹ Gl. op. 92.

¹²² Hoernes, *Romanik*, str. 35; prim. Schicht, *Bollwerke*, str. 152, 251, 253.

¹²³ Gl. op. 104.

¹²⁴ Pohl, *Zeitschrift*, str. 146.

¹²⁵ Strobel, *Romanische Architektur*, str. 162.

najdemo le tu in v empori cerkve sv. Jakoba.¹²⁶ Primer dvotravejne križnogrebenasto obokane grajske kapele s polkrožno apsido v regensburškem okrožju je npr. kapela gradu Rohrbach.¹²⁷

Prototip visokosrednjeveške grajske kapele je bil globoko v 13. stoletje prav pravokoten prostor z ravnokrito ladjo in polkrožno obokano apsido.¹²⁸ Obokavanje v ladjah se je le počasi uveljavljalo po sredini 12. stoletja,¹²⁹ že tudi v prvi polovici stoletja pa poznamo obokane dvotravejne grajske kapele s polkrožno apsido. Ena takšnih je danes fragmentarno ohranjena kapela na gradu Winzingen an der Haardt. Na zahodnem delu je imela emporo, dostopno neposredno iz palacija, za nas pa je zanimiva predvsem zaradi florisra, križnogrebenastega obokanja in členitve notranje stene z delilnimi loki in pravokotnimi pilastri, na katere se je naslanjala oproga; postavlja se v čas okoli let 1110, 1120 ali nekoliko kasneje.¹³⁰ Kolikor lahko sodim po fotografijah,¹³¹ so delilni loki segali do tal. Primer pravokotne križnogrebenasto obokane dvotravejne grajske kapele s polkrožno apsido najdemo tudi v Garsu, in sicer prav tako že v zgodnjem 12. stoletju.¹³² Z Brestanico je poleg florisnega koncepta deloma primerljiva tudi členitev na sredini vzdolžnih sten, kjer so se na pilastre iztekle obočne kape, na stebra pravokotnega profila pred pilastri pa se je naslanjala obočna oproga pravokotnega profila, tako da je na steni nastala dvostopenjska členitev stavbnih elementov (sl. 18). Pilastre in stebra brez baz je povezoval stopničasto-paličasto profiliran kapitelni pas s pravokotno naklado. V vogalih so se obočne kape tako kot v Brestanici iztekle na služnike kvadratnega profila. Na južni strani vzhodne stene je v Garsu ob apsidi ohranjena niša za liturgične predmete (severna stran vzhodne stene ni ohranjena), kot je primer tudi na Rajhenburgu in v Brežah, kjer je levo in desno ob apsidi v vzhodni steni kapele ohranjena po ena niša. Ena je na severnem delu vzhodne stene ob apsidi ohranjena tudi v starejši breški kapeli, morda je bila druga na neohranjenem južnem delu vzhodne stene. Tovrstne niše v ali ob oltarnem prostoru so tipična značilnost romanskih kapel.¹³³ Tudi romanska kapela na gradu Podsreda ima v vzhodni steni ob apsidi na vsaki strani po eno

nišo. Nekoliko mlajša od Garsa je grajska kapela v avstrijskem Liechtensteinu, ki se v starejši literaturi umešča v sredino ali tretjo četrtino 12. stoletja oz. v leta okoli leta 1165,¹³⁴ v novejši literaturi pa v čas okoli leta 1130.¹³⁵ Gre za pravokoten prostor s polkrožno apsido in ladijskim križnorebrastim obokom, ki spada med najstarejše v Avstriji.¹³⁶ Kljub drugačnemu oboku je notranji prostor liechtensteinske kapele za nas zanimiv zato, ker ladijske stene tako kot v Brestanici členijo delilni loki, ki se iztekajo na lizene, pred katerimi so izklesani okrogli služniki s kockastimi kapiteli in atiškiimi bazami, na katere se naslanjajo obočna rebra (sl. 19). Vogali kapele so torej tako kot na Rajhenburgu dvostopenjsko členjeni z lizenami (na Rajhenburgu pilastri) in služniki, le da so bili ti pri nas kvadratnega profila.

Noben od doslej predstavljenih primerov pa nima tristopenjske členitve stene. To sicer najdemo že v 11. stoletju, npr. v stranskih ladjah cerkva San Sigismondo v Rivolta d'Addi,¹³⁷ San Michele Maggiore v Pavii,¹³⁸ San Ambrogio v Milanu,¹³⁹ kriпти opatij San Veriano¹⁴⁰ in Neuburg an der Donau,¹⁴¹ kapeli sv. Emerama v stolnici v Speyerju¹⁴² idr., kjer pilastri/služniki delilnih lokov, služniki obočnih križnih grebenov in pilastri/polstebri oprog na stenah ravno tako ustvarjajo tristopenjsko členitev, vendar so v našem kontekstu zanimivejši enoladijsko zasnovani sakralni prostori. Med temi bi izpostavila cerkev sv. Jakoba v bavarskem Urschallingu (Prien am Chiemsee) iz poznega 12. stoletja, katere prvotna zasnova je obsegala dve kvadratni križnogrebenasto obokani traveji z vmesno oprogjo in polkrožno apsido.¹⁴³ Na sredini vzdolžnih sten so pravokotni služniki delilnih lokov in obočnih grebenov ter pilaster oproge tvorili tristopenjsko členitev (sl. 20); vsi trije so zasnovani brez baz, kapitelno ploščo ima le pilaster oproge. Enako zasnovano pa najdemo tudi v grajskih kapelah. Med avstrijskimi omenjam monumentalno, po zgledu otonskih stolnic zasnovano kapelo gradu Oberranna z dvema prečnima ladjama, dvema križiščnima zvonikoma in dvoransko kripto, ki je za nas zanimiva v

¹²⁶ Prav tam, str. 162, gl. tudi str. 170.

¹²⁷ Gl. Ernst, *Aspekte*, str. 117.

¹²⁸ Streich, *Burg*, str. 514.

¹²⁹ Prav tam, str. 516.

¹³⁰ Gl. Stein, *Burgen*, str. 31–33; Stevens, *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str. 12–14; Streich, *Burg*, str. 516, 518; Stevens, *Burgkapellen*, str. 19–20, 21; <http://www.ms-visucom.de/cgi-bin/ebidat.pl?pid=200> (uporabljeno 7. 6. 2013); <http://www.bildindex.de/obj20698392.html#|home> (uporabljeno 7. 6. 2013). V publikaciji *Burgen*, str. 160, je kapela umeščena v čas okoli leta 1100.

¹³¹ Stein, *Burgen*, str. 32; <http://www.bildindex.de/obj20698392.html#|home> (uporabljeno 13. 6. 2013).

¹³² Gl. Lehner, *Burgkapellen*, str. 213–219.

¹³³ Ernst, *Aspekte*, str. 121.

¹³⁴ Gl. npr. Donin, *Jahrbuch*, str. 5; Lehner, *Burgkapellen*, str. 331–338.

¹³⁵ Predvidoma v letu 2014 bo o gradu Liechtenstein izšla obsežna monografija, ki bo med drugim ponudila tudi nekaj novih interpretacij in datacij. Med njimi naj bi bila zgoraj omenjena datacija kapele. Za podatek se najlepše zahvaljujem Leopoldu Faschingu, upravitelju gradu Liechtenstein.

¹³⁶ Lehner, *Burgkapellen*, str. 332, 334.

¹³⁷ Gl. repr. v Chierici, *La Lombardia*, str. 24.

¹³⁸ Gl. repr. v Chierici, *La Lombardia*, str. 36.

¹³⁹ Gl. repr. v Chierici, *La Lombardia*, str. 8.

¹⁴⁰ Gl. repr. v Salmi, *Romanische Kirchen*, repr. 7.

¹⁴¹ Gl. repr. v Haas, Pfistermeister, *Romanik*, repr. 129, 130.

¹⁴² Gl. npr. <http://www.flickr.com/photos/17663261@N03/4131825724/> (uporabljeno 16. 7. 2013).

¹⁴³ Haas, Pfistermeister, *Romanik*, str. 318.

Sl. 18: Gars am Kamp, grajska kapela, pogled na severno notranjo steno (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 19: Liechtenstein, grajska kapela, pogled proti zahodu (foto: Mija Oter Gorenčič).

svojem najstarejšem ladijskem delu. Ta pripada prvotni zgradbi, ki je obsegala dvotravejno ladjo, križiščni kvadrat z zvonikom, polkrožno apsido in

kraka prečne ladje¹⁴⁴ in se časovno umešča v prvo četrtino 12. stoletja¹⁴⁵ oz. v čas pred letom 1108.¹⁴⁶ Ladijski traveji sta križnogrebenasto obokani, razmejuje ju oproga pravokotnega profila, ki sloni na širokih pilastrih s kapiteli, a brez baz. Obočni grebeni se iztekajo na služnike pravokotnega profila, ki segajo vse do tal in skupaj s pilastri ustvarjajo stopničasto členitev. V Oberranni je tako kot na Rajhenburgu ta členitev na sredini ladijskih sten tri-stopenjska (sl. 21), saj tudi tu tretjo stopnjo predstavljajo široki delilni loki, ki segajo do tal. V nasprotju z Rajhenburgom lizene delilnih lokov in služniki nimajo baz in kapitelov, oproge pa se ne iztekajo na polsteber, marveč na pilaster pravokotnega profila.

Kaj torej lahko povemo o dataciji romanske kapele na Rajhenburgu, ki je v literaturi omenjena kot »Konradova kapela«?¹⁴⁷ Po mnenju Ivana Stoparja jo lahko umestimo v čas nadškofa Konrada I., torej v prvo polovico 12. stoletja,¹⁴⁸ čemur pritrjuje tudi

¹⁴⁴ Lehner, *Burgkapellen*, str. 365.

¹⁴⁵ Lehner, *Burgkapellen*, str. 368. Donin, *Die romanische Kirche*, str. 22, svojevrstne slepe arkade, ki jih najdemo tudi v kriпти grajske cerkve Oberranna, kjer delilni loki z lizenami segajo do tal, imenuje kot preprostejšo izvedbo stenskih niš, ki so bile tipične v regensburški romanski arhitekturi.

¹⁴⁶ Schwarz, *Oberranna*, str. 267.

¹⁴⁷ Stopar, *Brestanica*, str. 84; Stopar, *Gradovi*, str. 184; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 201; prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 62.

¹⁴⁸ Stopar, *Gradovi*, str. 184; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 99; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63.

Sl. 20: Urschalling, cerkev sv. Jakoba, notranjščina proti vzhodu (Haas, Pfistermeister, Romanik).

Dušan Kramberger, ki je v zvezi z datacijo zapisal, da kapelo v prvo polovico 12. stoletja postavljajo kockasti friz v apsidi in profili baz ter kapitelov.¹⁴⁹ V nasprotju z njima je Patrick Schicht ocenil, da struktura zidu govori za sredino 12. stoletja, obok in členitev sten pa kažejo na mlajši nastanek, in sicer proti koncu 12. stoletja oz. v zadnji tretjini 12. stoletja, morda v času salzburškega nadškofa Konrada III. (1177–1183);¹⁵⁰ stolp, v katerem je kapela, po stavbni tehniki po Schichtovi oceni lahko umestimo že v čas nadškofa Konrada I.¹⁵¹ Igor Sapač pa je mnenja, da so morda gradnjo poudarjeno reprezentančnih grajskih delov načrtovali že v obdobju Konrada I. in zanje rezervirali prostor, a so jih nesporno zgradili šele v drugi polovici 12. stoletja,¹⁵² zato domneva daljši čas gradnje: salzburški nadškof Konrad I. (1106–1147) je dal po njegovi oceni rajhenburški grad na novo pozidati med leti 1127 oz. 1131 in 1141. Grad je bil tedaj le utrdbene narave, nato pa se je v drugi polovici 12. stoletja dograjeval, med dru-

gim tudi z romansko kapelo.¹⁵³ Sama lahko na podlagi arhitekturne zasnove kapele in njene primerjave s sakralnimi prostori, kapelami gradov in drugih profanih rezidenc v ožjem in širšem srednjeevropskem prostoru ugotovim, da je rajhenburška kapela v primerjavi z večino zgoraj navedenih primerov zaradi kapitelov in baz pilastrov, služnikov in okroglih polstebrov stavbno še bolj členjena, lahkotnejša, kar bi govorilo v prid nastanku proti koncu 12. stoletja. Vendar med zgoraj naštetimi primeri izstopa stranska ladja cerkve San Ambrogio v Milanu, kjer se delilni loki in grebeni križnogrebenastega oboka iztekajo na pilastre oz. služnike pravokotnega profila, oproga pa sloni na okroglem polsteburu. Vsi trije stenski členi imajo baze in kapitole. Gre torej za prav takšno členitev, kot jo domnevamo tudi na Rajhenburgu in jo torej v Lombardiji najdemo že v 11. stoletju,¹⁵⁴ kar bi govorilo v prid starejši dataciji, morda že v tretji četrtini 12. stoletja. V pomoč pri natančnejši opredelitvi časa nastanka bi nam bila stavbna plastika, ki pa v kapeli ni ohranjena. Izjemo predstavljata atiški bazni profil in kockasti friz, ki ju sicer najdemo tudi v 13. stoletju, a sta najbolj tipična za 12. stoletje.¹⁵⁵ K razreševanju vprašanja datacije bo, tako pričakujemo, precej doprinesla potekajoča dendrokronološka raziskava hrastovega poda, ki je domnevno *in situ* od izgradnje kapele. Čeprav takšna členitev stavbne lupine, kot jo domnevamo na Rajhenburgu, v drugi polovici 12. stoletja ni predstavljala novosti, je tovrstno oblikovanje v ožjem avstrijskem prostoru, s katerim zaradi zgodovinskih okoliščin najprej primerjamo rajhenburško kapelo, v grajskih sakralnih prostorih v tem času vendarle redko, zato je kapela na gradu Rajhenburg še toliko dragocenejša.

Od romanskih grajskih kapel v slovenskem prostoru bi z rajhenburško po florisni zasnovi morda lahko primerjali nekdanjo kapelo gradu Lindek, ki pa je žal le fragmentarno ohranjena. Kljub temu lahko o njej povemo, da je bila prav tako locirana v prvem nadstropju grajskega stolpa in je imela na vzhodni strani apsidalno konho, ki pa ni bila konzolna zaradi stopničastega stanjšanja zidu. Na južni steni je imela kapela dvoje še vedno ohranjenih polkrožno zaključenih okenc, kar bi morda lahko pomenilo celo dvo-travejno zasnovo. Dokazov o morebitnem obokanju

149 Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 34–35; Kramberger, *Gradovi*, str. 68.

150 Schicht, *Bollwerke*, str. 235.

151 Gl. Schicht, *Die Festung*, str. 580, 581; Schicht, *Bollwerke*, str. 234–235, 300, 302.

152 Gl. njegov prispevek v tej publikaciji.

153 Gl. njegov prispevek v tej publikaciji. Prim. Kos, *Gradivo* 4, št. 109; Stopar, *Razvoj*, str. 47, 167; Stopar, *Krško*, 146–150; Curk, *Trgi*, str. 77; Stopar, *Brestanica*, str. 84; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 95; Jakič, *Gradovi*, str. 97; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 69; Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 32; Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 62; Kramberger, *Gradovi*, str. 65; Sapač, *Ukročena lepotica*, str. 91.

154 Gl. Conant, *Carolingian and romanesque architecture*, str. 242–244; Giacomo, *The Dictionary of Art*, str. 534–535 (z nadaljnjo literaturo).

155 Gl. poglavje o romanski stavbni plastiki.

Sl. 21: Oberranna, grajska kapela, južna stena (detajl) (foto: Mija Oter Gorenčič).

sicer ni.¹⁵⁶ Apsidalni pomol imata ohranjen kapeli gradov Podsreda in Ormož.¹⁵⁷

Romanska stavbna plastika

V nadaljevanju želim nekaj besed nameniti še romanski stavbni plastiki, ki je na Rajhenburgu ohranjena tako v kapeli kakor tudi izven nje. V kapeli je zaradi poznejših posegov¹⁵⁸ prvotna stavbna plastika omejena na ostanke kockastega friza v vzhodnem delu kapele, ostanke baz, delček kapitelnega okrasja in med zadnjo obnovo odkrito konzolo apsidalnega pomola. Izven kapele pa je ohranjen romanski portal, ki je iz zahodne stene v nadstropju poznejše, poznogotske kapele oz. prvotnega vogalnega stolpa vodil v prostore južnega trakta, leta 2000 pa je bila na sekundarni lokaciji pod stopniščem arkadnega hodnika odkrita luneta, ki bi jo prav tako lahko uvrstili med rajhenburško (profilirano)

romansko stavbno plastiko. Te v drugih delih gradu ni ohranjene ali pa je še skrita našim očem.¹⁵⁹

Stavbnoplastično okrasje grajske kapele je poudarjalo njeno reprezentativno funkcijo,¹⁶⁰ zato lahko le obžalujemo, da se je v rajhenburški kapeli še najbolje, a tudi ta le fragmentarno, ohranil le friz, ki v višini nekdanjih kapitelov pilastrov in služnikov poteka po vzhodni steni in se v apsidalni niši nadaljuje v višini prehoda stene v polkupolo. Na vzhodni steni se friz dotika oz. se izteka v kapitela vogalnih pilastrov (sl. 22). Med zadnjo obnovo je bil friz obnovljen in rekonstruiran po celotnem obodu novopostavljene apside. Friz oblikujejo zobato nanižane kockice v štirih stopničastih vrstah in gladek rob zgoraj. Dušan Kramberger je zapisal, da se kockasti friz in kockasti kapitel pojavljajo od konca 11. stoletja, v pozni romaniki Španije pa vse do 13. stoletja, in da so ga v Paray-le-Monialu rabili okrog preloma 11. v 12. stoletje.¹⁶¹ Ob tem moramo naprej zapisati, da kockasti kapitel ni v nobeni povezavi s kockastimi frizi, te pa lahko najdemo mnogo bližje kot v Paray-le-Monialu. Gre namreč za enega najbolj tipičnih romanskih ornamentov, ki ga najde-

¹⁵⁶ Gl. Stopar, *Razvoj*, str. 139; Stopar, *Spodnja Savinjska dolina*, str. 77, 78. Vse kaže, da je imela linceška kapela sprva raven tramovni strop in da so šele v novem veku zgradili banjasti obok, katerega nastavki so se ohranili – za podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču.

¹⁵⁷ Za Ormož gl. Stopar, *Razvoj*, str. 99; Oter Gorenčič, *Umetnostna dediščina*, str. 15–16; Sapač, *Umetnostna dediščina*, str. 24–27; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 137, 141; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 65; Stopar, *Med Prekmurjem*, str. 99; Čurk, *Ormož*, str. 12–13; Čurk, *Ormož skozi stoletja*, str. 71. Za Podsreda gl. op. 32.

¹⁵⁸ Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 64, navajata, da je bila kapela uničena konec 17. stoletja; enako Sapač, *Ukročena lepota*, str. 92. Na podlagi likovnih upodobitev lahko domnevamo, da je bil apsidalni pomol odstranjen bržkone tedaj, prim. upodobitve gradu Clobucciaricha (okoli 1603), Vischerja (okoli 1680) in Flurerja (okoli 1725). Prim. Čurk, *Brestanica*, str. 136.

¹⁵⁹ V publikaciji *Brestaniški grad*, str. 31, piše, da je na hodniku ob stopnicah pri stolpu vzdani enostaven kapitel, ki je prekrit z več plastmi beleža in ni polihromiran. Ta kapitel danes ni viden. Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 24, pa omenja spolijo krožne oblike, vzdano v recentnem parapetu na stiku s tlemi v apsi. Med zadnjo obnovo se je pokazalo, da gre za konzolo, ki zdaj nosi apsidalni pomol.

¹⁶⁰ Prim. Stevens, *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, str. 358; Stevens, *Burgkapellen*, str. 252; Piper, *Bauwesen*, str. 532, 533; gl. tudi Ernst, *Aspekte*, str. 120.

¹⁶¹ Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 25, 26; Kramberger, *Gradovi*, str. 67.

mo na najrazličnejših mestih, npr. nakladah,¹⁶² kapitelih,¹⁶³ različnih zidcih,¹⁶⁴ lunetah,¹⁶⁵ okenskih okvirjih¹⁶⁶ itd. Številni primeri so ohranjeni tudi v sosednji Avstriji, npr. na zunanjsčini glavne vzhodne apsido stolnice v Krki (sl. 23), na vzhodni zunanjsčini samostanske cerkve v Šentpavlu, v samostanski cerkvi v Seckauu¹⁶⁷ idr. V Seckauu je kockasti friz še posebej zanimiv, saj ga najdemo na nakladah kapitelov južne stene glavne ladje, kjer se nad njim vertikalno nadaljuje in se izteče v horizontalno po vsej dolžini potekajoč pas, okrašen s kockastim ornamentom.¹⁶⁸ Med avstrijskimi grajskimi kapelami je s kockastim frizom okrašena npr. severna kapitelna plošča polkrožnega slavloloka v grajski kapeli v Hohensteinu iz 12. ali 13. stoletja,¹⁶⁹ takšen friz krasi tudi apsidno grajske kapele v bavarskem Niederärndtu iz druge polovice 12. stoletja¹⁷⁰ idr. Najdemo ga tudi na zunanjsčini grajske kapele v Liechtensteinu (sl. 10). V osrednjeslovenskem prostoru je kockast friz ohranjen le v rajhenburški kapeli. V kapeli na gradu Podsreda je v apsidi prehod v polkupo sicer prav tako poudarjen z zidcem, ki pa je le zgoraj pravokotno in spodaj paličasto profiliran.

Od preostalega okrasja rajhenburške romanske kapele so se ohranili le fragmentarni ostanki stavbne plastike polstebrov, služnikov in pilastrov. Od kapitelne ornamentike je ohranjen edinole fragment na kapitelu severovzhodnega pilastra (sl. 24).¹⁷¹ Doslej ga je omenil samo Kramberger, ki je zapisal, da »kaže nekakšen listnat relief«.¹⁷² Najbrž gre za ostanek nekdanjega vegetabilnega okrasja, morda

vogalnega lista. Soroden okras se sluti tudi na jugovzhodnem pilastru (sl. 25). Profili odklesanih kapitelov so sicer nedoločljivi. Ob južni steni (sl. 26) je viden fragment atiškega profila baze pilastra, baza polstebra pa je odbita, kar najbrž velja tudi za bazo in podstavek služnika na vzhodni strani; kvadratni podstavek baze služnika je ohranjen le na zahodni strani. Ob severni ladijski steni (sl. 27) je delno ohranjen podstavek baze polstebra, ki ga sestavlja kvadratna osnova s poševno porezanimi stranicami, te tvorijo prehod v krožni presek,¹⁷³ s čimer je ta podstavek oblikovan drugače kot ob nasprotni steni. Na neenotno obdelavo stavbne plastike kaže tudi baza severovzhodnega pilastra, kjer izgleda, da nima atiškega, ampak enostaven paličast profil (sl. 28). Enako se sluti tudi v jugovzhodnem vogalu. Različno oblikovanje je mogoče, saj ga najdemo npr. tudi v mlajši grajski kapeli v Brežah, kjer imata slavloločna stebra različni profili, prav tako sta imela različni profili domnevno tudi nekdanja portalna stebrička. Atiški profil v slovenskem prostoru najdemo na več lokacijah, najverjetneje iz tretje četrtine 12. stoletja oz. iz časa po posvetitvi samostanske cerkve v letu 1156 že na bazah iz stiškega križnega hodnika.¹⁷⁴ Takšno oblikovanje sicer najdemo tudi

Sl. 22: Rajhenburg, romanska grajska kapela, kockast friz (foto: Mija Oter Gorenčič).

¹⁶² Gl. npr. naklado kapitela v predverju krške stolnice (Ginhart, Grimschitz, *Der Dom*, repr. 48) iz časa pred letom 1200. Za datacijo gl. Koch, *Gurk*, str. 251.

¹⁶³ Gl. npr. kapitela na portalu rotunde v Petronelli v Steiger, *Studien*, repr. 212; timpanon portala se umešča okoli sredine 12. stoletja, gl. Dahm, *Früh- und Hochmittelalter*, str. 359–360. Paulus, *Ars*, str. 9, južni portal regensburške kapele sv. Gala na podlagi kockastega friza kapitelnega zidca umeša v sredino oz. drugo polovico 12. stoletja.

¹⁶⁴ Gl. npr. nekdanje predverje (prva polovica 13. stoletja) in južno steno srednje ladje nad arkadnimi kapiteli (druga polovica 12. stoletja) samostanske cerkve v Seckauu, Roth, *Seckau*, str. 83, 85, 95, repr. 38, 51, 52, 54, 55, 60, 61, 62.

¹⁶⁵ Gl. npr. luneto južnega portala cerkve sv. Andreja v Heiligenthalu iz okoli leta 1180, Budde, *Deutsche romanische Skulptur*, repr. 95.

¹⁶⁶ Gl. npr. okenski okvir na severni steni palacija gradu Müntenberg iz okoli 60-ih let 12. stoletja, Binding, *Burg*, repr. 7; Jost, *Burgruine*, str. 14–15.

¹⁶⁷ Schicht o kockastem frizu piše, da ga najdemo v celotni visoki romaniki, okoli let 1141–1164 pa v nadškofjski cerkvi v Seckauu, Schicht, *Die Festung*, str. 580; Schicht, *Bollwerke*, str. 235.

¹⁶⁸ Gl. repr. v Roth, *Seckau*, repr. 51, 52, 54, 55, 60, 61, 62.

¹⁶⁹ Gl. Lehner, *Burghapellen*, str. 285, 286, 290.

¹⁷⁰ Ernst, *Aspekte*, str. 116, 120.

¹⁷¹ Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 27, 30, enako Kramberger, *Gradovi*, str. 67; govori o lizenah, kar je napačno, saj so »lizene« na Rajhenburgu imele baze in kapitele, torej je pravilen izraz pilaster.

¹⁷² Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 27.

¹⁷³ »Fini štuk«, s katerim naj bi bili preoblečeni vsi oblikovani kamniti členi in ki naj bi »z drobno obravnavo dal celoti nadih finese, ki v naši romanski dediščini nima primerjave« (Stopar, *Gradovi*, str. 184; prim. Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 201–202; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 63, 65), danes ni viden, niti ni v kontekstu romanskega načina oblikovanja stavbnih členov prav dobro razumljiv. Morda je imel avtor v mislih mestoma ohranjen tanek gladek bel omet, ki je rezultat posegov v prvi tretjini 16. stoletja, o katerih gl. prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

¹⁷⁴ Gl. Oter Gorenčič, *Deformis formositas*, str. 228. Prim. tudi druge baze z atiškim profilom pri nas, obravnavane v Oter Gorenčič, *Romanska in zgodnjegotska arhitekturna plastika*.

Sl. 23: Krka, stolna cerkev, srednja apsida, detajl (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 24: Rajhenburg, romanska grajska kapela, kapitel severovzhodnega pilastra (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 26: Rajhenburg, romanska grajska kapela, ostanki baz in njihovih podstavkov ob južni steni (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 25: Rajhenburg, romanska grajska kapela, kapitel jugovzhodnega pilastra (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 27: Rajhenburg, romanska grajska kapela, ostanki baz in njihovih podstavkov ob severni steni (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 28: Rajhenburg, romanska grajska kapela, baza severovzhodnega pilastra (foto: Mija Oter Gorenčič).

še v 13. stoletju,¹⁷⁵ vendar rajhenburški atiški profil, kolikor lahko sodimo po fragmentarni ohranjenosti, kaže še precej zgodnjo obliko z dokaj visokimi proporcijami baz, kar bi ustrezalo nastanku v drugi polovici 12. stoletja.

Predno namenimo pozornost preostali stavbni plastiki, se ustavimo še pri apsidalnem pomolu. V slovenskem prostoru sta romanska apsidalna pomola¹⁷⁶ v grajski arhitekturi ohranjena dva, in sicer v Podsredi¹⁷⁷ in Ormožu,¹⁷⁸ imela ga je tudi grajska kapela v Lindeku,¹⁷⁹ morda tudi v Pišecah.¹⁸⁰ V Podsredi konzole pomola niso ohranjene, ormoški pomol pa sloni na treh. Ker je previs v Rajhenburgu znašal le okoli 50 cm, s čimer apsida ni pomenila konkretnejše povečave prostora, marveč je služila le kot vidno znamenje sakralnega prostora,¹⁸¹ je pomol najverjetneje podpirala le ena konzola, ki je bila med obnovitvenimi deli najdena v apsiidi na mestu nekdanje oltarne menze in nato vgrajena ob rekonstrukciji apsida. Kamnita konzola (sl. 29) ima obliko kvadra, ki je spodaj polkrožno zaobljen, zgoraj pa ima nakazano pravokotno nekoliko izstopajočo nakladno ploščo. Na eni konzoli je slonel tudi še ohranjeni žlebasto profiliran apsidalni pomol starejše grajske kapele v Brežah (sl. 30). Njegova kamnita konzola ima obliko kamnitega kvadra, ki je spodaj poševno porezan, zgornji vertikalno zaključčen rob pa je oblikovan v rahlem loku, ki sledi ločni liniji pomola. Na stiku med zgornjim robom in

poševnim porezom ima konzola žlebast utor. Gre za še posebno zanimiv primer, saj so mere tega pomola malodane identične z rajhenburškim (Breže: premer 2,37 m; globina 1,15 m; pomol sega iz zidu 0,40 m; Rajhenburg: premer 2,37 m; globina 1,19 m; pomol 0,50 m), kar pomeni, da je pomol na Rajhenburgu tako rekoč brez dvoma podpirala le ena konzola. Poleg tega je bila starejša kapela v Brežah ne le po velikosti apsidalnega pomola, marveč tudi po merah ladijskega prostora tako rekoč enaka rajhenburški. Notranja dolžina starejše kapele v Brežah je bila namreč 8,5 m, širina pa je bila, glede na pozicijo apsida, 5 m (Rajhenburg 8 m x 5 m).¹⁸² Na Rajhenburgu je še posebej impresivna izpostavljena pozicija grajske kapele nad križiščem doline, s čimer je (bila) izstopajoča apsida vidna že od daleč in je služila morda tudi kot zaščitni znak nadškofijskega gradu.¹⁸³ Z apsidalnimi pomoli so tudi sicer želeli navzven jasno pokazati pozicijo grajskega sakralnega prostora.¹⁸⁴

Posvetimo se še romanskemu portalu in luneti. »Bogat portal retardiranih romanskih oblik«¹⁸⁵ sestavlja enostopenjsko ostenje, v katerega sta vstavljena stebra (sl. 31). Med ravnino stene in stebroma je ostenje konkavno profilirano z brazdama ob obeh robovih. Stebra, ki ju povezuje polkrožna arhivolta enakega premera, imata bazi z atiškim profilom (sl. 32), ki kontinuirano prehaja v konkavni del portalnega ostenja. Kako je bil oblikovan vogal baze, na podlagi sedanjega stanja ni mogoče ugotoviti (vogalni list?). Valjasta kapitela (sl. 33) krasí plitva stilizirana rastlinska ornamentika s težnjo po prekrivanju celotne površine.¹⁸⁶ Severni kapitel v zgornjem delu obdajajo trije široki listi s poudarjeno sredinsko žilo, ki se v spodnjem delu meandrasto zaključujejo. V zgornjem delu južnega kapitela so izklesani trije široki listi s sredinsko žilo, pod njimi so šilasto zaključeni listi s sredinsko žilo, medtem ko so spodnji, sicer prav tako obrnjeni navzgor, zaobljeni, kar ustvarja svojevrsten kontrast. Listi se luskasto prekrivajo tako, da spodnji segajo čez zgornje. Polkrožna luneta je gladka in brez kamnoseškega okrasja. Po mnenju Ivana Stoparja je bil »gladek naključvan timpanon /.../ prvotno najbrž okrašen z na desko slikano podobo«.¹⁸⁷ Med zadnjo

¹⁷⁵ Gl. npr. bazi polstebrov, na katera se naslanja obočna oproga v krški zahodni empori.

¹⁷⁶ O apsidalnih pomolih gl. Schicht, *Bollwerke*, str. 134.

¹⁷⁷ Gl. op. 32.

¹⁷⁸ Gl. op. 157.

¹⁷⁹ Gl. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 69.

¹⁸⁰ Gl. Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 62; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 69; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, st. 158; Stopar, *Grad*, str. 10.

¹⁸¹ Schicht, *Die Festung*, str. 578; Schicht, *Bollwerke*, str. 233.

¹⁸² Za izmero velikosti starejše breške kapele in obeh pomolov se zahvaljujem Igorju Sapaču.

¹⁸³ Prim. Schicht, *Die Festung*, str. 581; Schicht, *Bollwerke*, str. 236.

¹⁸⁴ Prim. Fries, Kuttig, Wolfgang, *Die Schallaburg*, str. 214–215; Piper, *Bauwesen*, str. 531.

¹⁸⁵ Stopar, *Brestanica*, str. 84; enako Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 100. Stopar piše, da portal vodi v prostore vzhodnega namesto, pravilno, južnega trakta.

¹⁸⁶ Stopar, *Krško*, str. 143, neustrezno piše, da sta kapitela čašasta z reliefnimi palmetnimi listi.

¹⁸⁷ Stopar, *Krško*, str. 143–144. Za kakšen namen in kdaj sta bili v luneto narejeni luknji, ki sta vidni na fotografiji, objavljeni v Stopar, *Krško*, str. 143, ni jasno.

obnovo se je pokazalo, da je portal nedvomno *in situ*,¹⁸⁸ kar pomeni, da je imel stolp s kapelo vhod tudi z dvoriščne strani. Reža s koleščkom, ki je ohranjena ob portalu, ni ostanek »nekdanjega dviznega mostiča«, kot navaja Ivan Stopar,¹⁸⁹ saj je kolese po dimenzijah veliko premajhno in prešibko za takšno funkcijo. Verjetnejše je, da je služil za zvonček, vsekakor pa je na tem mestu iz obdobja po letu 1500; odprtina je v zidu, ki je nastal v 16. ali 17. stoletju.¹⁹⁰

Ivan Stopar je zapisal, da je portal »v svojih formah sicer nenavaden«,¹⁹¹ njegova romanska oblika, »čeprav morda retardirana, pa vendar kaže na

Sl. 29: Rajhenburg, romanska grajska kapela, konzola rekonstruiranega apsidalnega pomola (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 30: Breže, starejša grajska kapela, apsidalni pomol (foto: Mija Oter Gorenčič).

visoko starost«. ¹⁹² Jože Curk ga je umestil v čas okoli leta 1200,¹⁹³ Patrick Schicht pa meni, da po konceptiji in stavbnoplastičnem oblikovanju ustreza primerom iz druge četrtine 12. stoletja, kot so grad Tirol, župnijska cerkev v Tullnu in predvsem grajska kapela v Brežah.¹⁹⁴ Sama rajhenburškega portala, kot omenjeno, ne bi primerjala s portalom kapele gradu Tirol, kar pa zadeva primerjavo z župnijsko cerkvijo v Tullnu, je potrebno zapisati, da ima ta cerkev dva portala, in sicer zahodnega in severnega, pri čemer je Schicht mislil na slednjega, ki pa se postavlja v leto 1170 in od katerega je ohranjen stebni par s strmimi atiški bazami in kapitela, okrašenima z orlom, ribama in stiliziranim listovjem (sl. 34). Portal ima torej prav tako enostopenjsko členitev s stebroma in arhivolto enakega premera, vendar pa sta njegova sedanja luneta in plitvo ostenje novejša,¹⁹⁵ kapitela pa krasijo zomorfni motivi. Tudi nekdanji portal breške mlajše kapele je enostopenjski z vstavljenima stebroma, luneta pa obdaja paličasta arhivolta enakega premera, kot je steber okroglega profila. Kapitela z nakladno

Sl. 31: Rajhenburg, grad, portal palacija (foto: Mija Oter Gorenčič).

¹⁸⁸ Za podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču; prim. Schicht, *Die Festung*, str. 574; Schicht, *Bollwerke*, str. 230.

¹⁸⁹ Stopar, *Brestanica*, str. 84–85; Stopar, *Med Kozjanskim in porečjem Save*, str. 101; enako Curk, *Brestanica*, str. 135; Kramberger, *Možnosti rekonstrukcij*, str. 22, 23.

¹⁹⁰ Za ta podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču.

¹⁹¹ Stopar, *Krško*, str. 150.

¹⁹² Prav tam, str. 150.

¹⁹³ Curk, *Brestanica*, str. 135, 138.

¹⁹⁴ Schicht, *Die Festung*, str. 580; Schicht, *Bollwerke*, str. 235.

¹⁹⁵ Gl. Donin, *Jahrbuch*, str. 6; prim. Schwarz, *Tulln*, str. 287.

Sl. 32: Rajhenburg, grad, portal palacija, baza (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 33: Rajhenburg, grad, portal palacija, detajl (foto: Mija Oter Gorenčič).

ploščo močnejše členita portal, v Rajhenburgu pa konkavni profil kontinuirano poteka iz vertikale v polkrog, s čimer portal učinkuje enovitejše. Takšnih, lahko rečemo preprostejših enostopenjskih romanskih portalov z dvema ostenjskima stebričkoma, polkrožno luneto in paličasto arhivolto je v romaniki precej. Po sorodnem osnovnem konceptu bi sama kot primer dodala še očitno starejši portal kapele že omenjenega dolnjeavstrijskega gradu Liechtenstein (sl. 35). V prav tako enkrat pravokotno stopnjevano ostenje sta postavljena polkrožna stebra s kockastima kapiteloma, od katerih je desni reliefno okrašen, in visokima bazama atiškega profila z vogalnimi listi. Kapitela, ki sta prav tako kot rajhenburška brez naklad, tudi tu povezuje paličasta arhivolta enakega premera, kot ga imata stebra, ki obkroža reliefno prav tako neobdelano luneto. Prav ta portal Lehner navaja kot najbogatejši primer romanskega portala v dolnjeavstrijskih grajskih kapehlah.¹⁹⁶ Na podlagi lunete portala kapele gradu

¹⁹⁶ Lehner, *Burgkapellen*, str. 5, 71, 333.

Liechtenstein in še več drugih primerov romanskih portalov¹⁹⁷ se mi zdi manj verjetna Stoparjeva teza, da je rajhenburški timpanon nekdanj pokrivala na les naslikana podoba. Reliefno neokrašene lunete namreč v romaniki niso bile nobena posebnost, saj so bile razširjene od poznega 11. do zgodnjega 13. stoletja; nekatere imajo še ohranjene ostanke slikarskega okrasja, druge so brez originalnih sledov poslikave.¹⁹⁸ Rajhenburški portal se z bazami približuje splošnemu romanskemu načinu oblikovanja atiško profiliranih spodnjih stebrih zaključkov, kapiteli pa s svojo ornamentiko spominjajo na t. i. storžasto okrasje, ki ga – prav tako v kombinaciji z atiški bazami s preprostimi, neizrazitimi vogalnimi listi – najdemo npr. na kapitelih kraljeve palače v Goslarju v drugi polovici 12. stoletja¹⁹⁹ in za katerega so značilni kapitelno jedro prekrivajoči v vrste postavljeni listi z žilami, ki spominjajo na luske pinijevega storža. Podobni primeri so ohranjeni tudi v Hildesheimu (St. Godehard), Goslarju (Riechenberger Krypta),²⁰⁰ na spoliji kapitela v lapidariju samostana v Klosterneuburgu iz zgodnjega 12. stoletja,²⁰¹ zahodnem portalu cerkve sv. Zenona v Isenu iz okoli leta 1200²⁰² idr. Primerjavo meandrestemu delu okrasja nudi npr. eden od kapitelov v samostanski cerkvi v Šentpavlu v Labotski dolini iz časa po letu 1190,²⁰³ pokončnim šilasto zaključenim listom s sredinskimi žilami pa eden od kapitelov na portalu južnega zvonika samostanske cerkve v Admontu iz tretje četrtine 12. stoletja.²⁰⁴ Stavbna plastika breškega gradu z rajhenburško ne kaže podobnosti.

Od omenjenih avstrijskih portalov je rajhenburškemu še najbližji tullnski, od katerega se zaradi nižjih baz, koncepcije ostenja in sloke povezave stebra z arhivolto zdi mlajši. Na podlagi tega in omenjenih primerjav s sorodnim kapitelnim okrasjem bi portal umestila v zadnjo četrtino 12. stoletja.²⁰⁵ Morda je bil portal kamnoseško bogateje

¹⁹⁷ Gl. npr. Donin, *Jahrbuch*, repr. 4, 5, 36, 61, 64, 67.

¹⁹⁸ Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 32–33. Stopar, *Krško*, str. 144, je v zvezi z rajhenburško portalno luneto zapisal, da so na kamnu vidni sledovi stare sive polihromacije z rdečimi črtami.

¹⁹⁹ Gl. Gutmann, *Burg*, str. 72.

²⁰⁰ Prav tam.

²⁰¹ Gl. repr. na http://www.burgenseite.com/kapitell/klobg_kap_22.jpg (uporabljeno 16. 7. 2013).

²⁰² Za datacijo gl. Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 265; za up. gl. Karlinger, *Romanische Steinplastik* (v tej knjigi glej tudi soroden kapitel iz Regensburga (sv. Emeram)).

²⁰³ Gl. repr. na http://www.burgenseite.com/kapitell/st_paul_kap_27.jpg (uporabljeno 16. 7. 2013).

²⁰⁴ Gl. repr. na http://www.burgenseite.com/kapitell/admonts_kap_01.jpg (uporabljeno 16. 7. 2013); za datacijo gl. <http://gams.uni-graz.at/fedora/get/o:kug-t-095-141/bdef:TEL/get> (uporabljeno 10. 7. 2013).

²⁰⁵ Prim. Oter Gorenčič, *Romanska in zgodnjegotska arhitekturna plastika*, str. 100. O portalih v palačije gl. Piper, *Burgenkunde*, str. 448–451; prim. Miletič, *Plemički gradovi*, str. 217.

koncipiran tudi zato, ker kapela ni imela lastnega reprezentativnega vhoda in je zato prevzel tudi vlogo podarjenega vhoda v kapelo.²⁰⁶

Ob koncu se ustavimo še pri luneti, ki je bila odkrita med konservatorsko-restavratorskimi posegi v letih 1999 in 2000 in je sekundarno vzdana v ostenje arkadnega hodnika oz. pod stopnišče poznorenesančnega stopnišča (sl. 36). V literaturi sta jo prva omenila Igor Sapač in Alenka Železnik, ki sta jo opisala kot »velika heraldična luneta domnevno romanskega portala iz 12. stoletja«,²⁰⁷ v nadaljevanju pa podala tezo, da gre za luneto romanskega glavnega grajskega portala, ki so ga morda odstranili med prezidavami ob koncu 16. stoletja, ko so mdr. na treh straneh dvorišča nastali arkadni hodniki s stopniščem, na katero so vzdali to luneto, ki, sodeč po merah, ne izvira iz kapele.²⁰⁸ Ivan Stopar je o luneti zapisal, da pripada nekdanji kapeli in izvira iz 12. stoletja.²⁰⁹

Sl. 34: Tulln, cerkev sv. Štefana, severni portal (Schwarz, Tulln).

²⁰⁶ Prim. prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

²⁰⁷ Gl. Sapač, Železnik, *Gradovi*, str. 62.

²⁰⁸ Sapač, Železnik, *Gradovi*, str. 64; Sapač, *Ukročena lepota*, str. 92. Gl. tudi prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

²⁰⁹ Stopar, *Najlepsi slovenski gradovi*, str. 199; Stopar *Za grajskimi zidovi*, str. 62.

Sl. 35: Liechtenstein, grajska kapela, vhodni portal (foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 36: Rajhenburg, grad, luneta (foto: Mija Oter Gorenčič).

Osrednje, plitvo poglobljeno kvadratno polje polkrožne lunete je geometrično razdeljeno s centralno postavljenim grškim križem z razširjenimi in rahlo konkavno ubočenimi konci krakov, ki jih med seboj povezujejo štiri trakasto izklesani krogi v obliki štiriperesne deteljice. Ta je prepletena s krogom, ki obdaja stiliziran vegetabilni ornament, izklesan med kraki križa. Ornamenta sta zrcalno si-

metrična. Sečišče osi križa je okroglo razširjeno in okrašeno z vklesano rozeto.

Čeprav okrasje lunete, zlasti listovje, na prvi pogled vzbujajo nekoliko dvoma o tem, ali gre res za romanski kos, menim, da vendarle kaže dovolj za romaniko tipičnih elementov, ki upravičujejo umestitev v ta čas.²¹⁰ Na prvem mestu so to centralni križ, ki je eden najpogostejših osrednjih motivov romanskih lunet, in z ornamentom zapolnjena polja med kraki. V Nemčiji je npr. okoli tretjina vseh romanskih lunet okrašena s križem ali jagnjetom kot Kristusovim simbolom; križ je upodobljen sam ali med rastlinskim in geometričnim ornamentom,²¹¹ pogosto je obdan s krogom²¹² in ima tudi središče poudarjeno s krogom in ornamentom, kar je primer tudi na Rajhenburgu. Tudi obliko križa z enakomerno razširjenimi konci krakov najdemo v romanskih lunetah. Gre za t. i. *Kruckenkreuz*, izklesan npr. na romanski luneti zahodnega portala cerkve sv. Mihaela v Schwäbisch Hallu²¹³ iz okoli let 1180/90,²¹⁴ kjer je umeščen v tesen preplet vitic in drugega vegetabilnega in geometričnega okrasja, spodnji krak grškega križa pa stoji na nekakšnem podstavku. V obliki latinskega križa pa ga najdemo npr. v timpanonu severnega zahodnega portala nekdanje samostanske cerkve v Bronnbachu iz okoli let 1180/90²¹⁵ in v zatrepu nekdanjega zahodnega portala cerkve sv. Nikolaja v Buchenbergu iz okoli leta 1100, kjer sta križa dva, oba v krogu.²¹⁶ Križ z razširjenimi kraki spominja na bronaste in relikvijске križe iz prve polovice in sredine 12. stoletja, katerih kraki so okrašeni z gemami in simboli evangelistov.²¹⁷ Primere križev, katerih kraki se na koncu razširijo navzven, sečišče krakov je lahko poudarjeno s krogom in ornamentom v njem, vmesna polja so zapolnjena z vegetabilnim okrasjem, vse skupaj pa obdaja krog, poznamo tudi iz predromanskega obdobja, npr. z nagrobne plošče v kriпти samostanske cerkve Sesto al Reghena ali marmorne plošče v Ogleju, obe iz 8. stoletja.²¹⁸

V srednjeveški umetnosti so križi pogosto oblikovani tako, da iz njih nekaj raste ali poganja, s čimer postanejo živo deblo oz. drevo življenja.²¹⁹

Tako npr. romanski pateri iz Benetk na Ca' d'Oro²²⁰ in v Museo dell' Estuario²²¹ krasijo organska izpeljava križa v ornament oz. vegetacijo, ki zapolnjuje prostor med kraki, v Brestanici pa je geometrično oblikovanje bolj avtonomno in rastlinski ornament nastopa le kot polnilo. Diagonalno simetrična, za romaniko netipična ornamenta v krakih rajhenburškega križa spominjata na priljubljeno sorodno razporeditev v grbih. Prvi grbi so se pojavili med letoma 1120 in 1150,²²² že med letoma 1210 in 1230 pa je bila heraldika razširjena po vsej srednji in zahodni Evropi.²²³ Čeprav na štiri polja razdeljene ščite grbov najdemo že pred letom 1144,²²⁴ menim, da na Rajhenburgu ne gre za heraldično luneto, ker ornament ni upodobljen v obliki ščita, poleg tega je okrasje svojstven spoj tipičnih motivov iz romanskih lunet.

Rajhenburški preplet kroga in krogov, izhajajočih iz križa, asociira na značilne romanske geometrične preplete, ki jih kot apotropijsko znamenje pogosto najdemo v romanskih lunetah pa tudi na

Sl. 37: Seckau, samostanska cerkev, kapitel (Roth, Seckau).

²¹⁰ Glede na to, da je vzdana pod stopnišče, pomeni, da je nastala pred 1600, torej bi bila lahko le še gotska, morda zgodnjerenesanci. Malo je namreč verjetno, da bi jo na tem mestu izklesali trapisti.

²¹¹ Neubauer, *Die romanischen skulptierten Bogenfelder*, str. 24; Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 84–87, 406.

²¹² Prim. Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 84.

²¹³ Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 406, repr. 97.

²¹⁴ Prav tam, str. 408.

²¹⁵ Prav tam, str. 228, repr. 20.

²¹⁶ Prav tam, str. 230, repr. 21.

²¹⁷ Gl. Werner, *Suevia*, repr. 66, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 112, vsi iz prve polovice ali sredine 12. stoletja; prim. Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 228.

²¹⁸ Gl. Maggi, *Das schlichte Tympanon*, repr. 29, 37.

²¹⁹ Prim. Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 84, 86, 407.

²²⁰ Świechowski, Rizzi, Hamann-Mac Lean, *Romanische Reliefs*, repr. 258.

²²¹ Prav tam, repr. 663.

²²² Biewer, *Medien*, str. 145; prim. Galbreath, Jéquier, *Handbuch*, str. 22.

²²³ Biewer, *Medien*, str. 147.

²²⁴ Waldner, *Die ältesten Wappenbilder*, str. 17–18, 70; Biewer, *Medien*, str. 147.

drugih stavbnih elementih vključno z vitraji;²²⁵ motiv sicer najdemo že v zgodnjem srednjem veku.²²⁶ Rajhenburškemu prepletu soroden, za romaniko značilen ornament je krog, čez in preko katerega se prepleta pentlja.²²⁷ Takšen je bil tudi okras lunete, ki je nekdaj morda krasila portal kapele Salzburškega dvora v Regensburgu.²²⁸ Krog, čez katerega se prepleta pentlja, je v avstrijskem prostoru mdr. izklesan na enem od romanskih kapitelov v severni apsidi samostanske cerkve v Seckau (sl. 37), kjer je ohranjen tudi kapitel, ki ga krasí križ, katerega kraki se nadaljujejo v trilst, ki zapolnjuje vmesne prostore med kraki križa.²²⁹ Rajhenburškemu identičnega motiva, torej iz križa izhajajoče pentlje, ki se kot nit prepletajo s krogom, mi v srednjeevropski romanski stavbni plastiki tekem priprave tega prispevka ni uspelo najti, kar seveda ne pomeni, da motiv v tem času ni bil večkrat uporabljan. Ne nazadnje je znan tudi iz kulturno povsem drugega okolja, saj ga najdemo npr. na plošči iz ene od etiopskih krščanskih skalnih cerkva, na kateri križ nadomešča kar podoba Kristusa (sl. 38). Kombinacija Križanega z iz njega izhajajočimi krogi je likovna upodobitev izžarevanja moči križa.²³⁰

Pri nas motiv geometričnega prepleta najbolje poznamo z romanske lunete na gradu Cmurek (sl. 39), kjer gre za preplet krogov, rombov in polkrogov, ki oblikujejo tipične romanske pentljaste zavojje. V Rajhenburgu osrednji krog, ki obdaja križ, kot

Sl. 38: Etiopija, t. i. skalni samostani, kamnita plošča (detajl) (Küppers-Sonnenberg, Carinthia I).

²²⁵ Gl. npr. Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 38–43, 197, 308–309, repr. 4, 56, 101.

²²⁶ Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 308.

²²⁷ Gl. npr. Frodl-Kraft, *Wiener Jahrbuch*, repr. 4a, b, 5, 20, 21; Haas, Pfistermeister, *Romanik*, repr. 43; Kalbaum, *Romanische Türstürze*, repr. 56, 176.

²²⁸ To domneva Schicht, *Bollwerke*, str. 249. Upodobitev lunete pri Pohl, *Zeitschrift*, str. 150.

²²⁹ Gl. upodobitvi pri Roth, *Seckau*, repr. 135, 137. Njuno prvotno mesto ni znano, Roth, *Seckau*, str. 168.

²³⁰ Küppers-Sonnenberg, *Carinthia I*, str. 562.

šiv izmenično teče enkrat pod in enkrat nad krogi, ki izhajajo iz krakov križa. Tudi v Cmureku isti trak ob križanju z drugim trakom izmenično poteka enkrat spredaj, enkrat zadaj (motiv šivanja pod – nad). Primerjava s Cmurekom je zanimiva tudi zato, ker je tamkajšnja luneta domnevno *in situ*²³¹ in je skupaj z dvema konzolama²³² krasila nekdanji romanski vhodni portal v grad.²³³ Ker je širina cmureške lunete sorodna rajhenburški (Cmurek: 2,14 cm; Rajhenburg: 1,81 cm),²³⁴ je Sapačeva domneva, da je rajhenburška morda prav tako krasila nekdanji romanski glavni vhod v grad,²³⁵ še toliko bolj upravičena. Približno enako velikost so imeli tudi romanski vhodni portali gradov Podsreda, Podčetrtek, Sevnica, Lipnica idr.²³⁶ Vendarle pa moramo pustiti odprto tudi možnost, da luneta izvira z nekega drugega portala, morda celo ne z gradu. Če je bila rajhenburška luneta nekdaj res nad vhodnim portalom v grad, je križ v središču presenetljiv, saj bi tak okras prej pričakovali nad portalom, ki vodi v kapelo. Morda je bil križ znak povezanosti gradu s cerkveno gospodo, salzburškimi nadškofi. Da vhodi v romanske gradove niso bili le utilitarni,²³⁷ dokazuje npr. salzburški Hohensalzburg, kjer je romanski vhod okrašen z diamantiranim in cikcakastim vzorcem ter profiliranim kapitelnim in baznim delom,²³⁸ in štajerski Thalberg, kjer romanski

²³¹ Gl. Zadnikar, *Portal*, str. 150.

²³² Kot navaja Zadnikar, *Portal*, str. 150, je bil leta 1953 pod desnim vogalom lunete viden večji obdelan ležeč kamen, ki je na levi krajši stranici navzdol posnet v krožnem loku in na tem delu v sredini okrašen z rahlo poglobljeno ploskvijo, ki v zmanjšani obliki posnema zunanji obris. Po odstranitvi ometa se je pokazalo, da gre za kamen v funkciji konzole. Na str. 152 je Zadnikar zapisal, da oblika spominja na »občutje romanskega kockastega kapitela in romanskih konzol«.

²³³ Takšno mnenje zastopa Igor Sapač, gl. njegov prispevek v tej publikaciji. Zadnikar, *Portal*, str. 151, 158, pa je menil, da je luneta na tem mestu ostanek grajske kapele, saj bi bil prostor za njo orientiran proti vzhodu, »nenavadno« višino (do preklade okoli 3 metre) pa je razložil s spremembo zunanjega nivoja tal ali z uporabo nekaj stopnic pred njim. Stopar, *Območje Maribora in Ptuja*, str. 35, je zapisal le »timpanon romanskega portala«, v drugih objavah pa je bil mnenja, da gre za timpanon nekdanje kapele: Stopar, *Razvoj*, str. 50; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 62. V Stopar, *Gradovi*, str. 33, 34, preberemo, da bi bil timpanon lahko ostanek nekdanjega grajskega portala, a da še verjetneje izvira z nekdanjega vhoda v grajsko kapelo.

²³⁴ Za podatek o merah se zahvaljujem Igorju Sapaču.

²³⁵ Sapač, *Železnik, Gradovi*, str. 64; Sapač, *Ukročena lepota*, str. 92.

²³⁶ Za podatek se zahvaljujem Igorju Sapaču; gl. tudi njegov prispevek v tej publikaciji.

²³⁷ Horvat, *Prostor*, str. 41–66, npr. ne omenja nobenih reliefno okrašenih lunet; na str. 59, 60 le opozarja, da so bili pogost okras nad vhodi v gradove grbi grajskih lastnikov. Piper, *Burgenkunde*, str. 302, piše, da so bili okviri vrat praviloma popolnoma brez okrasja, kar se je pričelo spreminjati šele proti pozni gotiki in renesansi.

²³⁸ Gl. Piper, *Burgenkunde*, str. 302; gl. repr. na http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Burg_Salzburg.jpg (uporabljeno 16. 7. 2013).

Sl. 39: Cmurek, grad, luneta
(foto: Mija Oter Gorenčič).

Sl. 40: Kornwestheim, cerkev sv. Martina, južni portal v lopi, luneta
(Kalbaum, *Romanische Türstürze*).

vhodni portal v vzhodnem stolpu, kot lahko sodimo danes, sicer ni imel lunete, so pa bili kapitelni zidci skrbno kamnoseško obdelani z vegetabilno ornamentiko.²³⁹ Ker je romanskih vhodov v gradove ohranjenih relativno malo, lahko o priljubljenosti grbov nad njimi le ugibamo oz. ugotavljamo, da so vhodi v gradove, nad katerimi so grbi, značilnejši za poznejši čas, kar bi prav tako podpiralo tezo, da ne

²³⁹ Gl. Jeitler, *Von Burgen*, str. 61, 84, 85, 87.

gre za heraldično luneto. Primer romanskega vhodnega grajskega portala z nadvratnim geometrično-vegetabilnim okrasjem je prav luneta z gradu Cmurek iz okoli sredine 12. stoletja.²⁴⁰ Omenim

²⁴⁰ Cevc, *Srednjeveška plastika*, str. 36, 38: med letoma 1145 in 1170; Sagadin, Gardina, *Plastika*, št. 32: druga polovica 12. stoletja; Zadnikar, *Romanska arhitektura*, str. 321: sreda 12. stoletja; Zadnikar, *Portal*, str. 154, 158: okoli sredine 12. stoletja; Stopar, *Območje Maribora in Ptuja*, str. 35–36: sreda 12. stoletja.

naj še, da primerjavo gladki, trakasti izvedbi geometričnega vzorca kroga in pentljasto prepletajočih se polkrogov znotraj kvadrata, kot je ohranjena na rajhenburški luneti, najdemo že v 5. stoletju,²⁴¹ iz prve polovice 12. stoletja pa jo poznamo npr. z lunete južnega portala v lopi cerkve sv. Martina v Kornwestheimu²⁴² (sl. 40). Na podlagi navedenih primerjav lahko ugotovimo, da bi luneta, kot domneva Igor Sapač, lahko pripadala nekdanjemu glavnemu vhodu v grad in nastala v obdobju Konrada I.²⁴³ ali v času okoli sredine 12. stoletja.

Bogatejša zasnova grajske kapele, ki se je kazala v visoki kvaliteti gradnje in profiliranih stavbnih členih, je bila praviloma arhitekturni izraz pomembnosti kapele, kot dokazuje npr. že kapela gradu Gars kot babenberške utrdbe.²⁴⁴ Sorodno lahko tudi na Rajhenburgu natančno in kvalitetno gradnjo, stavbnoplastično oblikovanje kapele, portala v drugo nadstropje (sedanje prvo nadstropje) palacija in lunete pripišemo zgodovinski pomembnosti gradu kot najjužnejši utrdbi salzburških nadškofov, pa čeprav, kot ugotavlja Schicht, Rajhenburg ni sodil k ožjemu jedru nadškofijskih gradov.²⁴⁵ Kljub temu se rajhenburška kapela v slovenskem prostoru ne samo po svoji zasnovi, marveč tudi po kvaliteti in skrbnosti izdelave umešča na sam vrh romanskih grajskih kapel, primerjave pa ji ne najdemo tudi v naši preostali romanski arhitekturi. Temu pritrjuje tudi ohranjena stavbna plastika. Vse to priča o izjemni vrednosti rajhenburške romanske kapele in stavbne plastike, ki ji pomembno mesto pripada ne le v slovenskem, marveč v precej širšem srednjeevropskem prostoru.

VIRI IN LITERATURA

- Amon, Karl: Die Bedeutung von Seggau für Bistum und Diözese Seckau. *Schloss Seggau. Geschichte, Architektur und Kunst der steirischen Bischofsburg* (ur. Heimo Kaindl, Hans Ranz, Leopold Städtler, Karl Steiner). Graz: Diözesanmuseum Graz, 1997, str. 28–43.
- Biewer, Ludwig: Wappen als Träger von Kommunikation im Mittelalter: einige ausgewählte Beispiele. *Medien der Kommunikation im Mittelalter* (ur. Karl-Heinz Spieß). Stuttgart: Steiner-Verlag, 2003, str. 139–154.
- Binding, Günther: *Burg Münzenberg in der Wetterau*. München-Berlin: Deutsche Kunstverlag, 1964.
- Bitschnau, Martin, Hauser, Walter, Mittermair, Martin: Die Baugeschichte von Schloss Tirol im Hochmittelalter. *Schloss Tirol 1971–2011. Neues Leben in alten Mauern. Festschrift anlässlich des 15. Jubiläums des Südtiroler Landesmuseums für Kultur- und Landesgeschichte Schloss Tirol* (ur. Stefanie Prieth). Bozen: Verlagsanstalt Athesia, str. 212–237.
- Bitschnau, Martin, Hauser, Walter: Baugeschichte der Burg Tirol im Hochmittelalter (1077/1100–1300): Vorbericht über die bauhistorischen Untersuchungen 1986–1994. *Tiroler Heimat*, 59, 1995, str. 5–18.
- Bitschnau, Martin, Hauser, Walter: Burg Tirol im Hochmittelalter – Bauphasen und Zeitstellung. *Schloß Tirol. Saalbauten und Burgen des 12. Jahrhunderts in Mitteleuropa* (ur. Thomas Biller). München-Berlin: Deutsche Kunstverlag, 1998, str. 31–46.
- Bitschnau, Martin, Seebach, Gerhard: Burg Petersberg. *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Friesach* (ur. Barbara Kienzl, Gerhard Seebach, Ulrike Steiner). Wien: Schroll, 1991, str. 72–131.
- Brestaniški grad: restavriranje 1979, 1980*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Restavratski atelje, 1982.
- Budde, Rainer: *Deutsche romanische Skulptur 1050–1250*. München: Hirmer, 1979.
- Burgen in der Nordpfalz* (ur. Alexander Thon). Regensburg: Schnell und Steiner, 2005.
- Cevc, Emilijan: *Srednjeveška plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrte 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
- Chierici, Sandro: *La Lombardia*. Milano: Zodiaque, 1978.
- Christian, Gert, Hebert, Bernhard, Kaindl, Heimo, Ruhri, Alois, Schwarz, Hubert, Zechner, Markus: Schloß Seggau: Ergebnisse des interdisziplinären Forschungsprojektes zu Baualter, Geschichte, Wirtschaft und Kunst der steirischen Bischofsburg. *Schloss Seggau: Geschichte, Architektur und Kunst der steirischen Bischofsburg* (ur. Heimo Kaindl, Hans Ranz, Leopold Städtler, Karl Steiner). Graz: Diözesanmuseum Graz, 1997, str. 48–214.
- Codrenau-Windauer, Silvia, Schnieringer, Karl: Die Ausgrabungen im Regensburger Dom. *Der Dom zu Regensburg. Ausgrabung, Restaurierung, Forschung* (ur. Peter Morsbach). München-Zürich: Schnell & Steiner, 1989, str. 81–91.
- Conant, Kenneth John: *Carolingian and romanesque architecture 800–1200*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1973.
- Curk, Jože: Brestanica: gradbeno-zgodovinski oris. *Brestanica: zbornik člankov in razprav* (ur. Jože Curk). Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 107–141.

²⁴¹ Gl. Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 308, repr. 111.

²⁴² Za datacijo gl. Kalbaum, *Romanische Türstürze*, str. 309.

²⁴³ Gl. njegov prispevek v tej publikaciji.

²⁴⁴ Lehner, *Burghapellen*, str. 213.

²⁴⁵ Gl. Schicht, *Die Festung*, str. 581; Schicht, *Bollwerke*, str. 235–236.

- Curk, Jože: *Ormož in njegova okolica*. Maribor: Obzorja, 1973.
- Curk, Jože: Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož. *Ormož skozi stoletja*, 2, 1983, str. 61–80.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem: urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Obzorja, 1991.
- Dahm, Friedrich: Tympanon. *Früh- und Hochmittelalter* (ur. Hermann Fillitz). München-New York: Prestel, 1998, str. 359–360.
- Deuer, Wilhelm: *Der Dom zu Gurk*. Gurk: Domkustodie Salvatorianerkolleg Gurk, 1995.
- Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Friesach* (ur. Barbara Kienzl, Gerhard Seebach, Ulrike Steiner). Wien: Schroll, 1991.
- Donin, Richard Kurt: *Die romanische Kirche der Burg Ranna*. Baden bei Wien: Rohrer, 1936.
- Donin, Richard Kurt: Romanische Portale in Niederösterreich. *Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalspflege*, 9, 1915, str. 1–105.
- Durdík, Tomáš, Chotěbor, Petr: Zur Gestalt des romanischen Palas der Prager Burg. *Schloß Tirol: Saalbauten und Burgen des 12. Jahrhunderts in Mitteleuropa* (ur. Thomas Biller). München-Berlin: Deutsche Kunstverlag, 1998, str. 197–204.
- Ernst, Bernhard: Früh- bis spätmittelalterliche Burgkapellen in der Oberpfalz. *Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit: Festschrift für Walter Sage* (ur. Ingolf Ericsson, Hans Losert). Bonn: Habelt, 2003, str. 116–127.
- Fries, Oliver, Kuttig, Robert, Wolfgang, Christiane: Castrum quod dicitur Schala: von der hochmittelalterlichen Burg zum modernen Ausstellungszentrum. *Die Schallaburg: Geschichte, Archäologie, Bauforschung* (ur. Peter Aichinger-Rosenberger). Weitra: Bibliothek der Provinz, 2011, str. 177–284.
- Frodl Kraft, Eva: Das »Flechtwerk« der frühen Zisterzienserfenster: Versuch einer Ableitung. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 20, 1965, str. 7–20.
- Fuhrmann, Franz, Der romanische Dom in Salzburg und seine Stellung im Kirchenbau des Abendlandes. *Bericht über den sechsten Österreichischen Historikertag in Salzburg*, 1961, str. 10–20.
- Fuhrmann, Franz: *Die Chorkrypta des romanischen Domes in Salzburg*. Salzburg, 1962.
- Galbreath, Donald L, Jéquier, Léon: *Handbuch der Heraldik*. München: Battenberg, 1989.
- Giacomo, Lia di: Milan, S. Ambrogio. *The Dictionary of Art*, 21, 1996, str. 534–535.
- Ginhart, Karl, Grimschitz, Bruno: *Der Dom zu Gurk*. Wien: Krystall-Verlag, 1930.
- Ginhart, Karl: *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes St. Veit: Gerichtsbezirke Gurk und Friesach*. Klagenfurt: Kollitsch, 1930.
- Gutmann, Christoph: Bauschmuck aus der Kaiserpfalz Goslar. *Burg und Herrschaft* (ur. Rainer Atzbach, Sven Lüken, Hans Ottomeyer). Dresden: Sandstein-Verlag, 2010, str. 72.
- Haas, Walter, Pfistermeister, Ursula: *Romanik in Bayern*. Stuttgart: Theiss, 1985.
- Haas, Walter: Die Stephanskapelle in Regensburg und ihre Restaurierung. *22. Bericht des Bayerischen Landesamtes für Denkmalspflege*, 1963, str. 103–111.
- Hoernes, Martin: Romanische Kapellen in Regensburg. *Romanik in Regensburg: Kunst, Geschichte, Denkmalspflege*, Regensburg: Schnell & Steiner, 1996, str. 32–40.
- Hofmann, Johannes: Propst Heinrich I. von Gars († ca. 1173) – Verfasser der *Vita Chunradi* und der *Historia calamitatum ecclesie Salzburgensis? Auxilia Historica: Festschrift für Peter Acht zum 90. Geburtstag* (ur. Walter Koch, Alois Schmid, Wilhelm Volkert). München: Beck, 2001, str. 163–180.
- Horvat, Zorislav: Ulazi u burgove 12–15. stoljeća. *Prostor*, 6, 1998, str. 41–66.
- Jakič, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem*. Radovljica: Didakta, 1995.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1997.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen*, 2. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Jeitler, Markus: Zur Baugeschichte der Burg Thalberg: eine Auswertung bauhistorischen Quellen. *Von Burgen, Gräbern, Brunnentiefen* (ur. Landesmuseum Joannemu, Ur- und Frühgeschichtliche Sammlung). Graz: Landesmuseum Joannemu, Ur- und Frühgeschichtliche Sammlung, 2002, str. 59–96.
- Jost, Bettina: *Burgruine Münzenberg: Adelsburg der Stauferzeit, bedeutende Höhenburg des 12. und 13. Jahrhunderts*. Regensburg: Schnell & Steiner, 2000.
- Kalbaum, Ulrike: *Romanische Türstürze und Tympana in Südwestdeutschland: Studien zu ihrer Form, Funktion und Ikonographie*. Münster-New York-München-Berlin: Waxmann, 2011.
- Karlinger, Hans: *Die romanische Steinplastik in Altbayern und Salzburg*. Augsburg: Filser, 1924.
- Koch, Rudolf: Gurk (Ktn.), Pfarr- und ehemalige Domkirche Mariae Himmelfahrt. *Früh- und Hochmittelalter* (ur. Hermann Fillitz). München-New York: Prestel, 1998, str. 249–252.

- Koch, Rudolf: Salzburg, Domkirche hll. Rupert und Virgil. *Früh- und Hochmittelalter* (ur. Hermann Fillitz). München-New York: Prestel, 1998, str. 220–222.
- Koropec, Jože: Brestanica z okolico in Brestaniški do 17. stoletja. *Brestanica: zbornik člankov in razprav* (ur. Jože Curk). Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 45–77.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 4: 1101–1200. Ljubljana: Leonova družba, 1915.
- Kramberger, Dušan: Grad Rajhenburg: romanska kapela na gradu Rajhenburg. *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja: vodnik po spomenikih* (ur. Nataša Gorenc). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2006, str. 65–69.
- Kramberger, Dušan: *Možnosti rekonstrukcij srednjeveških gradov: romanske grajske kapele na Slovenskem, posebej Rajhenburg in Podsreda*. Ljubljana: tipkopis magistrske naloge, 2001.
- Küppers-Sonnenberg, Gustav A.: Flechtwerk, Knotenband und Knotendrachen. *Carinthia I*, 158, 1968, str. 479–601.
- Lanc, Elga: Friesach (Ktn.), Burg Petersberg, ehemalige Rupertikapelle. *Früh- und Hochmittelalter* (ur. Hermann Fillitz). München-New York: Prestel, 1998, str. 120–121, 439–441.
- Lanc, Elga: Friesach (Ktn.), Petersberg, ehemalige Konradskapelle (»Gebhardskapelle«) und Stadtmuseum Friesach. *Früh- und Hochmittelalter* (ur. Hermann Fillitz). München-New York: Prestel, 1998, str. 425–426.
- Lehner, Erich: *Burgenkapellen in Niederösterreich*. Wien: tipkopis doktorske disertacije, 1985.
- Maggi, Pietro: *Das schlichte Tympanon im 12. Jahrhundert: ein Beitrag zur Deutung allegorischer Skulptur an mittelalterlichen Kirchenportalen*. Zürich: tipkopis doktorske disertacije, 1986.
- Miletić, Drago: *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012.
- Moravi, Jürgen: Der steinerne Burgenbau des Hochmittelalters in der Steiermark. *Burgen im Alpenraum* (ur. Stefanie Lieb). Petersberg: Imhof, 2012, str. 11–23.
- Morsbach, Peter: Zur Bau- und Ausstattungsgeschichte des Regensburger Domkreuzganges. *Der Dom zu Regensburg: Ausgrabung, Restaurierung, Forschung* (ur. Peter Morsbach). München-Zürich: Schnell & Steiner, 1989, str. 25–40.
- Neubauer, Edith: *Die romanischen skulptierten Bogengfelder in Sachsen und Thüringen*. Berlin: Akademie-Verlag, 1972.
- Ortner, Franz: *Salzburgs Bischöfe in der Geschichte des Landes (969–2005)*. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Lang, 2005.
- Oter Gorenčič, Mija: *Deformis formositas ac formosa deformitas: samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Oter Gorenčič, Mija: Romanska arhitektura in arhitekturna plastika na ormoškem območju. *Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja* (ur. Simona Menoni). Ormož: Muzej, 2007, str. 15–23.
- Oter Gorenčič, Mija: *Romanska in zgodnjegotska arhitekturna plastika na Slovenskem*. Ljubljana: tipkopis doktorske disertacije, 2007.
- Pagitz, Franz: Die mittelalterlichen Dome in historischer Sicht. *1200 Jahre Dom zu Salzburg 774–1974* (ur. Hans Spatzenegger). Salzburg: Metropolitankapitel, 1974, str. 31–72.
- Paulus, Helmut-Eberhard: Die Regensburger Galluskapelle im Ehrenfelder Hof: ein Beitrag zu Regensburger Romanik an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert. *Ars Bavarica*, 43/44, 1986, str. 1–20.
- Piper, Otto: *Burgenkunde: Bauwesen und Geschichte der Burgen zunächst innerhalb des deutschen Sprachgebietes*. München: Piper, 1912.
- Piper, Otto: *Burgenkunde: Bauwesen und Geschichte der Burgen*. Würzburg: Flechsig, 2001.
- Pohlig, Carl Theodor: Eine verschwundene Bischofspfalz. *Zeitschrift für bildende Kunst*, 1896, str. 145–152, 179–182.
- Roth, Benno: *Seckau, der Dom in Gebirge: Kunsttopographie vom 12. bis zum 20. Jahrhundert*. Graz-Wien: Styria, 1984.
- Sagadin, Milan, Gardina, Edvilijo: *Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji*. Koper: Pokrajinski muzej, 1977.
- Salmi, Mario: *Romanische Kirchen in der Toskana*. Nürnberg: Carl, 1961.
- Sapač, Igor, Železnik, Alenka: Grad Rajhenburg. *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja: vodnik po spomenikih* (ur. Nataša Gorenc). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2006, str. 62–65.
- Sapač, Igor: Grad Ormož. *Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja* (ur. Simona Menoni). Ormož: Muzej 2007, str. 24–27.
- Sapač, Igor: Srednjeveški gradovi ob reki Savi med Radečami in Mokricami. *Ukročena lepota: Sava in njene zgodbe* (ur. Jože Peternel). Sevnica: Javni zavod za kulturo, šport, turizem in mladinske dejavnosti, 2009, str. 85–101.
- Sausser, Ekkart: Konrad I. *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*, 4. Herzberg: Bautz, 199, stolp. 430–432.
- Schicht, Patrick: *Bollwerke Gottes: der Burgenbau der Erzbischöfe von Salzburg*. Wien: Phoibos Verlag, 2010.

- Schicht, Patrick: Burgen des Salzburger Erzbistums – Wehrbauten unter geistlicher Herrschaft. *Burgen im Alpenraum* (ur. Stefanie Lieb). Petersberg: Imhof, 2012, str. 87–94.
- Schicht, Patrick: *Die Festung Hohensalzburg und der hochmittelalterliche Burgenbau der Erzbischöfe von Salzburg, Band B*. Wien: tipkopolis doktorske disertacije, 2006.
- Schicht, Patrick: Profane Residenzen der Salzburger Erzbischöfe im Hochmittelalter. *Höfe und Residenzen geistlicher Fürsten: Strukturen, Regionen und Salzburgs Beispiel in Mittelalter und Neuzeit* (ur. Gerhard Ammerer, Ingonda Hanneschläger, Jan Paul Niederkorn, Wolfgang Wüst). Ostfildern: Thorbecke, 2010, str. 383–406.
- Schiestl, Rosmarie: *Die Wandmalereien der Westempore des Gurker Domes*. Graz: Grazer Universitätsverlag, 2011.
- Schwarz, Mario: *Die Baukunst des 13. Jahrhunderts in Österreich*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2013.
- Schwarz, Mario: Oberranna (NÖ.), Burgkirche. *Früh- und Hochmittelalter* (ur. Hermann Fillitz). München-New York: Prestel, 1998, str. 267–269.
- Schwarz, Mario: Tulln (NÖ.), Pfarrkirche. *Früh- und Hochmittelalter* (ur. Hermann Fillitz). München-New York: Prestel, 1998, str. 286–288.
- Steiger, Helga: *Studien zur Baugeschichte der Pfarrkirche von Tulln*. Wien: tipkopolis diplomske naloge, 2011.
- Stein, Günter: *Burgen und Schlösser in der Pfalz*. Frankfurt am Main: Weidlich, 1976.
- Stevens, Ulrich: *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*. Köln: Kunsthistorisches Institut der Universität Wien, 1978.
- Stevens, Ulrich: *Burgkapellen: Andacht, Representation und Wehrhaftigkeit im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003.
- Stopar, Ivan: Grad Brestanica. *Krško skozi čas 1477–1977: zbornik ob 500-letnici mesta* (ur. Lado Smrekar). Krško: Skupščina občine Krško, 1977, str. 127–151.
- Stopar, Ivan: *Grad Pišce*. Maribor: Obzorja, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grad Podsreda med včeraj, danes in jutri*. Celje: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1999.
- Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Park, Znanstveni tisk, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1991.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, Znanstveni tisk, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1992.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbne v vzhodni Sloveniji: območje Maribora in Ptuja*. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.
- Stopar, Ivan: Grajski objekti v salzburškem Posavju. *Brestanica: zbornik člankov in razprav* (ur. Jože Curk). Brestanica: Turistično društvo, 1982, str. 78–106.
- Stopar, Ivan: *Najlepši slovenski gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2008.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: *Za grajskimi zidovi*. Ljubljana: Viharnik, 2007.
- Streich, Gerhard: *Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters: Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrnsitzen, 2: Pfalz- und Burgkapellen bis zur staufischen Zeit*. Sigmaringen: Thorbecke, 1984.
- Strobel, Richard: *Das Bürgerhaus in Regensburg*. Tübingen: Wasmuth, 1976.
- Strobel, Richard: Der Brixener Hof und die mittelalterlichen Bischofshöfe in Regensburg. *Jahrbuch der bayerischen Denkmalpflege*, 28, 1973, str. 30–82.
- Strobel, Richard: *Romanische Architektur in Regensburg: Kapitell, Säule, Raum*. Nürnberg: Carl, 1965.
- Strobel, Richard: Zur Baugeschichte des Salzburger Hofes in Regensburg. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 122, 1982, str. 241–252.
- Świechowski, Zygmunt, Rizzi, Alberto, Hamann-Mac Lean, Richard: *Romanische Reliefs von venezianischen Fassaden: »patere e formelle«*. Wiesbaden: Steiner, 1981.
- Vita Chunradi archiepiscopi Salisburgensis. *Monumenta Germaniae Historica: Scriptorum*, 11, 1854, str. 62–77.
- Wadl, Wilhelm: Friesachs historische Entwicklung: ein Überblick. *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Friesach* (ur. Barbara Kienzl, Gerhard Seebach, Ulrike Steiner). Wien: Schroll, 1991, str. 1–71.
- Walderdorff, Hugo: *Regensburg in seiner Vergangenheit und Gegenwart*. Regensburg: Pustet, 1896.
- Waldner, Heinz: *Die ältesten Wappenbilder: eine internationale Übersicht*. Berlin: Herold, 1992.
- Weinfurter, Stefan: *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert: der Erzbischof Konrad I. von Salzburg (1106–1147) und die Regularkanoniker*. Köln-Wien: Böhlau, 1975.

- Werner, Joachim: *Suevia sacra: frühe Kunst in Schwaben*. Augsburg: Mühlberger, 1973.
- Wiedl, Birgit: Konrad I. von Abensberg (1106–1147): Reformier im Erzstift. *Lebensbilder Salzburger Erzbischöfe aus zwölf Jahrhunderten* (ur. Peter F. Kramml, Alfred Stefan Weiß). Salzburg: Verein »Freunde der Salzburger Geschichte«, 1998, str. 63–82.
- Zadnikar, Marijan: Portal s pleteninasto ornamentiko na cmureškem gradu. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 3, 1955, str. 147–160.
- Zadnikar, Marijan: *Romanika v Sloveniji: tipologija in morfolologija sakralne arhitekture*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Zadnikar, Marijan: *Romanska arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.
- Zadnikar, Marijan: *Romanska umetnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
- Zadnikar, Marijan: Stiški Mihael in Lahovče. *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje in Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU*, 5/6, 1976/1977, str. 387–394.
- Zadnikar, Marijan: Zgornja Draga pri Stični. *Zbornik občine Grosuplje*, 10, 1978, str. 147–154.
- Zahn, Joseph von: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, 1: 798–1192. Graz: Verlag des historischen Vereines der Steiermark, 1875.
- Zahn, Joseph von: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, 2: 1192–1246. Graz: Verlag des historischen Vereines der Steiermark, 1879.
- Zaisberger, Friederike: Der Salzburger Hof in Regensburg. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 122, 1982, str. 125–240.
- Zedrosser, Thomas: *Die Stadt Friesach in Kärnten*. Klagenfurt: Kleinmayr, 1953.
- Zedrosser, Thomas: Reste der romanischen Bauperiode in Friesach. *Carinthia I*, 147, 1957, str. 275–282.
- Zellinger, Kurt: *Erzbischof Konrad I. von Salzburg: 1106–1147*. Wien: Geyer, 1968.

S U M M A R Y

Romanesque chapel and architectural sculpture in the Rajhenburg Castle

The Romanesque chapel is situated on the first floor of the rectangular tower in the southeastern corner of the castle compound. Although it was in bad condition upon discovery, it is (was) possible to relatively accurately reconstruct the original layout. The chapel was most likely a rectangular, single-nave structure with a semi-circular apsidal east end. It had a groin vaulted ceiling, two bays separated by a rectangular transverse arch that rested on two half-columns, and groins that terminated in square shafts. Interior walls were partitioned by wall arches that terminated in rectangular pilasters. Since the most characteristic feature of the chapel is the partitioning of walls with pilasters, two half-columns and shafts in combination with wall arches, a transverse arch and groins, the author focuses on comparisons to other church interiors of similar design.

Although the two-bay layout with an apsidal east end in (castle) architecture is fairly frequent, given the historical circumstances, the Rajhenburg chapel could have been designed on the model of the younger chapel at Friesach (Austria), which was most probably known to the lords of Rajhenburg. However, the latter could not have inspired the design of the vault of the Rajhenburg chapel linked to the design of its interior walls. The three-level partitioning, as is believed to have been used in Rajhenburg, could be found in Lombardy as early as the 11th century, which would speak in support of older dating, perhaps in the third quarter of the 12th century. The question of dating could be solved by the on-going dendrochronological research of the oak flooring, which is believed to have been *in situ* ever since the chapel was first constructed.

Due to subsequent alterations, the Romanesque architectural sculpture is now limited to the remnants of a typically Romanesque chequerwork frieze, fragments of base profiles, a fragment of capital decorations, and a console of the apsidal east end. The preserved Attic profile reveals a fairly early form with high proportions of bases.

Outside the chapel, a Romanesque portal has been preserved that led to the quarters in the southern tract. It comprises two inserted pillars with Attic bases and cylindrical capitals adorned with bas-relief stylised plant motifs tending to cover the entire surface. The lunette has no decorative carving. Based on a stylistic-comparative analysis, the portal

could be placed into the last quarter of the 12th century.

Subsequently placed under the late-Renaissance staircase, a lunette has been preserved whose decorative carving features enough elements typical of Romanesque art to justify their placement in this period. The interlacing of the circle with the circles emanating from the cross calls to mind the geometric interlacing patterns typical of Romanesque

art. In Slovenian materials, the motif is best known from the Romanesque lunette at the Cmurek Castle of around the mid-12th century, which decorated the former Romanesque entrance portal into the castle. If the Rajhenburg lunette belongs to the original castle entrance, the cross in it may indicate a link between the castle and the ecclesiastical lords, archbishops of Salzburg. The lunette was probably carved in about the mid-12th century.